

NR I 2015

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE



Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Sten Vedi: Henrik Ramel till Bäckaskog som Polonius och Danmark som skådeplats i Hamlet	1
Bertil Helgesson: Enslingen i Biskopskällaren – några bidrag till Ivös historia	14
Elisabeth Reuterswärd: Månglerskor, nipperhandlerskor och klädmäklare 1846–1865	27
<i>Aktuellt om antikvariskt Höganäs – kulturhistoriskt aktivt</i>	40

Henrik Ramel till Bäckaskog som Polonius och Danmark som skådeplats i Hamlet

Av Sten Vedi

Ph.D., f.d. univ.ektor

Under medverkan av Gert Jeppsson, red. för Ale

Denna uppsats utgår från min bok »Elsinore Revisited» där jag först och främst hade som mål att spåra författaren till dramat om Hamlet och där resultatet blev, att Shakespeare har haft en medförfattare. Sökandet följde i spåren av engelska diplomatiska beskickningar till Fredrik II:s hov på Kronborg i Helsingör (Elsinore), där de bland andra mötte Henrik Ramel. I det följande lämnar jag författarfrågan åt sidan och lyfter istället upp olika aspekter av ämnet om Danmark som ramen för handlingen samt dryftar frågan om Henrik Ramel kan ha varit förebild för rollfiguren Polonius i Hamlet. Som man kommer att se, är uppsatsen i stort sett fri från notreferenser både till sekundära och primära källor. Som ett alternativ, hänvisar jag istället den intresserade läsaren till min bok och till den avslutande litteraturförteckningen där.¹

Frågeställningar

I Hamlet finns det en viktig rollfigur vid namn Polonius, mannen från Polen. Han var kung Claudius närmaste rådgivare och dessutom far till Ofelia som Hamlet hade ett instabilt kärleksförhållande till. Många har undrat om det har funnits en förebild till rollen? Huvudsyftet i det följande är att hitta den primära källan bakom namnet. Var hämtade Shakespeare (eller hans medförfattare) namnet till rollfiguren Polonius ifrån och vem syftade det på? Jag söker att föra i bevis att namnet Polonius syftade på Henrik Ramel (ca 1550–1610), hovmästare hos Fredrik II av Danmark. På vilka vägar tog sig namnet och rollen in i skådespelet? Dessa är de centrala frågeställningarna i denna lilla artikel. Men jag försöker även att vidga perspektivet och diskutera varför handlingen är förlagd till Danmark och hur det kan ha gått till att så mycket kunskap om danska förhållanden och personer finns med i skådespelet.

Sammanfattning av handlingen i »Hamlet, Prince of Denmark»

Innan vi tar oss an frågorna, ger jag först en kort sammanfattning av den yttre handlingen i »Hamlet, Prince of Denmark», som verket heter enligt titelbladet till utgåvan (the good quarto) från 1604/1605. Den gamle kung Hamlet av Danmark har nyligen avlidit när handlingen börjar. Hans bror Claudius har tillskansat sig tronen och hastigt gift sig med sin brors änka, drottning Gertrude, varför prins Hamlet har gått miste om sitt farsarv. Prinsen utropar förebrående: »that it should come to this! But two months dead – nay, not so much, not two». Handlingen drar i gång när den gamle Hamlets vålnad uppenbarar sig för sonen och berättar att han har blivit förgiftad av sin egen bror.² Tanken på hämnd och återupprättelse blir från och med då en besatthet hos prins Hamlet, men han ålägges av vålnaden att skona sin mor. Hamlet berättar för sin vän

Horatio och de två vakterna Bernardo och Marcellus om uppenbarelsen och ber dem svära att hålla den hemlig, samtidigt som han också meddelar dem att han tänker låtsas vara sinnessjuk. Kort efter scenen med monologen »To be, or not to be», stöter han ifrån sig Ofelia som han har älskat. Han blir vid upprepade tillfällen föremål för övervakning av Claudius och Polonius. Sedan välkomnar prins Hamlet en kringresande trupp av skådespelare som han förstår att framföra en pjäs om brodermord. Handlingen utlöser ett häftigt sinnesutbrott hos Claudius, troligen på grund av känslor av skuld eller fruktan. Då Hamlet får en första möjlighet att döda Claudius, avstår han därför att denne är böjd i bön. Men han kommer kort därefter att ta livet av Polonius som dold bakom en gobeläng spionerar på Hamlet, när han förebrår sin mor för hennes passion för Claudius. Denne skickar så Hamlet till England med förseglad order att han skall dödas. Men Hamlet överlistar honom och hans två agenter, Rosencrantz och Guildenstern, och återvänder till Danmark efter att först ha tagit livet av kungens män. När han återvänder erfar han att Ofelia har blivit sinnesförvirrad och dränkt sig av sorg därför att han har förskjutit henne och bragt Polonius om livet. Ofelias broder, Laertes, kommer tillbaka från Paris för att hämnas sin far (Polonius) och syster. Hamlet och Laertes möts först i duell över den öppna grav som skulle bli Ofelias, medan Claudius arrangerar en kamp mellan dem där Laertes vapen är doppat i gift. Men en förväxling av vapnen leder till att de båda dör, och även Gertrude dör efter att ha druckit av en bägare som var tilltänkt Hamlet. Den döende Hamlet lyckas att ta livet av Claudius. Skådespelet avslutas med att Fortinbras, Prince of Norway, intar scenen och ger Hamlet en ärofull begravning.

Polonius, en rollfigur i förklädnad

Enstaka forskare, främst Keith Brown, har sedan länge antagit att Henrik Ramel, mannen från Polen, gav namn till rollfiguren Polonius. Det har dock inte givits någon entydig referens och påståendet har inte varit allmänt accepterat. Det har också funnits många andra förslag. Så långt hade heller inte jag sett någon explicit referens till källor som övertygande underbygger påståendet om att Henrik Ramel var alias Polonius. Emellertid menar jag att jag har spårat källan som ger fog för påståendet, och enligt min övertygelse finns beviset i Lord Willoughbys (engelsk diplomat och krigsherre) berättelse till drottning Elisabet från 1582. Berättelsen blev skickad från Kronborgs slott då Lord Willoughby som sändebud från drottningen uppvaktade Fredrik II. Berättelsen ingår i »The Cotton Collection» i the British Library. Det rör sig i detta fall om två till synes lösrivna sidor av ett större dokument som skiljer sig innehållsmässigt, språkligt och stilmässigt från andra handskrifter från samma tillfälle. Det förefaller sålunda som om det ursprungligen varit flera ark hörande till samma dokument, men de två nämnda arken kan måhända vara det som har blivit över efter en brand som vi vet en gång drabbade samlingen. Den första av de två aktuella sidorna börjar med : »As I was walking abroad this morning with this gentleman of Polonia to requite some curtesies he hath received at my hand /.../». Det är mycket troligt, även om det rör sig om indiciebevis (circumstantial evidence), att lorden syftar på Henrik Ramel som vi vet hade en framstående position i dansk utrikesförvaltning. Det är svårt att tänka sig att det kunde vara någon annan med samma position och bakgrund vid det danska hovet vid denna tid. Formuleringen indikerar att de två herrarna, Lord Willoughby och Henrik Ramel, utväxlade förtrolig diploma-

tisk och annan information, vilket skulle kunna passa väl med deras befattningar.

Jag har som sagt hittat källan i the British Library i det som numera heter »the Cotton Collection». Större delar av den nämnda samlingen har varit kända i flera hundra år och det är därför förvånande att ingen har refererat till de aktuella formuleringarna på de nämnda sidorna. Stora delar av rapporten har till och med blivit översatta till danska och publicerade i Nye danske Magazin så tidigt som 1823. Översättarna hänvisar till originaldokumentet i »the Cottonian Library», och hävdar att översättningen är utförd ord för ord. Vid en närmare granskning visar det sig också att det är en trogen översättning, men med ett avgörande undantag. De två ark som innehåller de formuleringar som jag har refererat till, har tydligen blivit lagda åt sidan. Det finns ingen annan uppenbar förklaring än den att de två sidorna, vilket framgår redan vid första ögonkastet, är lösrivna fragment och inte länkade fysiskt och/eller logiskt till Lord Willoughbys berättelse från själva överlämnandet av strumpebandsorden till Fredrik II. Men de lär enligt uppgift vara skrivna »in my own hand» i Lord Willoughbys handstil. Jag tror att de, som fragment, har varit en del av ett längre dokument med förtroligt diplomatiskt innehåll och skvaller. De skiljer sig från det formella språket i den rapport som är knuten till överlämnandet av riddarorden och som lär vara skriven av en kanslist.

Alla som är bekanta med skådespelet Hamlet ser förhoppningsvis redan nu, att »this ientlman of Polonia» sannolikt var Polonius, som bokstavligt talat betyder »mannen från Polen». Längre fram i samma källa hänvisar dessutom Lord Willoughby till personen i fråga som »this Pollak ientleman». Denne herre bör kunna identifieras som Henrik Ramel (ca 1550–1610) som år 1581 lovade att på livstid tjäna Fredrik II av Dan-

mark. Henrik Ramel hade dessförinnan varit i tjänst hos den polske kungen och han kom senare att stödja Sigismunds aspiration att bli kung av Polen. Henrik Ramels familj hade också lantegendomar i Polen och det angränsande Pommern. År 1582 blev han utnämnd till hovjunkare, ett år senare befordrades han till hovmästare och samma år till chefssekreterare för »Det Tyske Kancelli». »Det senare hade ansvar för utrikesrelationer under ledning av kungen själv. Chefssekreteraren var alltid utlandsfödd. Som sådan hade han ingen egen plattform bland den danska adeln. Sålunda var han en person som kungen kunde lita på och var beroende av kungens tillit och stöd. Han belönades också år 1584 av kungen med att få Bäckaskog i nordöstra Skåne som gåva. Om det finns några kännetecken hos Henrik Ramel som går igen i rollfiguren Polonius, så bör de vara relaterade till hans beroende av och lojalitet till kungen. Men som vi skall se längre fram, kan porträtteringen vara dubbelbottnad, så att det bakom Polonius mask kan dölja sig en annan.

Som chefssekreterare för »Det Tyske Kancelli» var Henrik Ramel mer än någon annan upptagen med Danmarks relationer till andra stater, men han var inte utrikesminister i modern bemärkelse. Tack vara Lord Willoughbys ovan nämnda rapport var Henrik Ramel, alias Polonius, förvisso känd i en mindre krets av inflytelserika personer i London redan år 1582. Andra emissarier som följde i Lord Willoughbys spår, omtalade också Henrik Ramel, dock utan att göra en skriftlig koppling till hans polska/pommerska börd. Det följande året (1583) var John Herbert på väg till Danmark. Han följdes av Sir Thomas Bodley år 1584, medan Lord Willoughby själv var tillbaka flera gånger under Fredrik II:s levnadstid. Syftet med besöken på Kronborg var att förhandla med den danska kungen om reduktion av Öresundstullen. För att



Den enda kända originalmålningen av Henrik Ramel. Porträttet är inte signerat men enligt en expert på Fredriksborgsmuséet är det möjligt att konstnären var Jacob van Doordt som också porträtterade Christian IV. I privat ägo.

påverka Frederik II till eftergifter i frågan, hade Lord Willoughby vid den första uppvaktningen till uppgift att utnämna kungen till riddare av strumpebandsorden (Order of the Garter). Vi kan förmoda att åtminstone medlemmar av drottningens »privy council» blev informerade om Lord Willoughbys rapport och förhandlingar med den danske kungen och hans rådgivare, och att Henrik Ramel som mannen från Polen var känd på den vägen. Dessutom får man tro att även större delen av aristokratin kan ha fått kännedom om Henrik Ramel tack vara att den närvarade vid hovet. Drottningen krävde

nämligen adelns ständiga närvaro för att utöva kontroll över den. Det har sagts att »hon var tvungen att involvera dem i sina planer och handlingar för att de skulle förbli lojala». En av dem som sannolikt har fått kännedom om Polonius var den sjuttonde earlen av Oxford, Edward de Vere. Han var dessutom svåger till Lord Willoughby. I min bok »Elsinore Revisited» har jag sökt att föra i bevis att earlen kan ha varit en möjlig medförfattare till skådespelet eller den som har lämnat förslag till handlingen. Men det är en fråga som jag hänvisar till min förut omtalade bok. Här skall vi fortsatt koncentrera oss omkring

frågan hur väl kända högre danska adelsmän och danska förhållanden var för den engelska överklassen.

Henrik Ramel i England

Korrespondens mellan Lord Burghley (William Cecil),³ drottningens kansler, och John Herbert, som var på väg till Danmark (1583) ett år efter Lord Willoughbys mission, indikerar enligt Keith Brown, att »Ramelius redan var ett känt namn för den engelska regeringen, något som det även fortsatte att vara i nästa kvartssekel». Keith Brown gjorde en absolut korrekt observation då han hänvisade till John Herberts mission till Danmark och gissade att Ramel var alias Polonius. Men han missade av uppenbara skäl att hänvisa till Lord Willoughbys berättelse, den primära källan, som enligt min bedömning bekräftar länken mellan Henrik Ramel och Polonius. Han har helt enkelt inte sett det aktuella dokumentet och de passager som visar sammanhangen enligt min bedömning. Jag tror på goda grunder att Lord Willoughbys berättelse är en avgörande källa till förstahandsinformation i detta avseende. När man beaktar denna källa, blir också övriga källor som omtalar Henrik Ramel intressanta. Det finns till exempel ett tillägg till det brev som Keith Brown hänvisar till, en diplomatisk rapport från år 1584 från Sir Thomas Bodley, där han skriver att »Ramelius var en man med gott förstånd, lärd, och välvilligt inställd». Nu vill den som är förtrogen med Hamlet fråga sig om de goda vitsord som Ramel fick, passar in på Polonius? Dr Samuel Johnson (1709–84) beskrev på sin tid Polonius som »en man uppfostrad vid hoven, självsäker på sin egen kunskap, stolt över sin egen vältalighet, och på väg att retardera in i senilitet». De första egenskaperna lär passa in på Henrik Ramel. Det senare passar överhuvudtaget inte in, men väl på William Cecil som också han var

han en man uppfostrad att umgås i de högre kretsarna i feodalsamhället, självsäker och vältalig. Hans vältalighet kunde till och med ta överhand och han kunde bli långrandig i sina anföranden. Hur kan jag då påstå att Henrik Ramel, som mannen från Polen, lånade sitt alias till rollfiguren Polonius? Kan det vara så att William Cecil döljer sig bakom masken? Vi återkommer till det när vi ser att trots att handlingen är förlagd till Danmark, speglar den det engelska hovet.

De som hade missat möjligheten att läsa Lord Willoughbys berättelse eller lyssna till prat och rykten om hans och andra emissariers förhandlingar med den danske kungen och hans rådgivare, fick åtminstone en ny möjlighet då de kunde möta Henrik Ramel livs levande på Greenwich slott i april 1586. Fredrik II, som hade ambitionen att öva ett visst inflytande på europeisk politik, hade sänt en extraordinär envoyé till drottning Elisabeth för att erbjuda medling med hänvisning till de spända relationerna mellan England å ena sidan, och Spanien/Frankrike å den andra. Detta var två år före angreppet från den spanska armadan.

Den diplomatiska missionen till England stod under ledning av Henrik Ramel, som ankom till Greenwich med ett stort följe ombord på tre nybyggda krigsskepp. Fredrik II önskade tydligen att skapa ett intryck av makt och styrka, men effekten måste ha varit motsägelsefull därför att hans sändebud hade mottagit instruktioner om att drottningen skulle försäkras om att Danmark ville tillämpa en vänlig neutralitet, men att han, Henrik Ramel, inte skulle förpliktiga kungen av Danmark till aktiv assistans om det skulle komma till krig.

Henrik Ramel var väl skickad och tränad till uppdraget som diplomatiskt sändebud. Han var språkkunnig och van att förhandla. Innan han kom till Danmark hade han bland annat även varit i den turkiske sultanens

tjänst. Men nu skulle han representera den danske konungen vid hovet i England. I en rapport skickad hem till Fredrik II, berättade han att han hade blivit bemött med hedersbevisningar och respekt. Han gav också indirekt information om vem han hade blivit presenterad för. Efter att ha ankrat upp utanför Greenwich (Ramel skriver Grönwitz) den 6 april, hänvände han sig till drottningen genom hennes huvudsekreterare Francisco Walsingham (drottningens spionchef), som hade kommit ombord till honom på vägnar av hennes majestät. Henrik Ramel förblev ombord i tre dagar medan hovet sammankallades. Han blev så beviljad audiens och led-sagad från skeppet till slottsporten av drottningens kansler (Lord Burghley), riddare av strumpebandsorden och många adelsmän. Då han nådde fram till porten blev han mött av flera distingerade herrar och förd till drottningens mottagningssal.

Henrik Ramels diplomatiska mission är också känd från »Holinshed's Chronicles», där han beskrivs som »en herre /.../ med god personlighet, något korpulent och med sangvinisk hudfärg /.../ mycket värtalig och lärd inte enbart i diverse språk såsom latin, franska, italienska och tyska, utan också i diverse vetenskaper». Enligt krönikan blev han visad gästfrihet både av drottningen och många vid hovet. Så Henrik Ramel, alias Polonius, mötte noblessen i det engelske samhället under sin vistelse från 6 april till 30 maj, då han tog farväl av hovet, staden och landet för att återvända till Danmark. Det är grund att förmoda att han mötte Lord Burghley vid flera tillfällen. Då de två herrarna möttes i närvaro av hovet kan idén om att porträttera Lord Burghley i förklädnad av »this ientleman of Polonia» ha tillkommit. Henrik Ramel hade redan fått namnet Polonius omkring fyra år tidigare, ett namn som var igenkännligt för många vid hovet. Det var uppenbarligen viktigt för författaren av Hamlet att peka på en

person utanför den engelska noblessen som kunde identifieras och som kunde fungera som gisslan om någon i det övre skiktet av det engelska samhället skulle ta illa vid sig med hänsyn till porträttheten. Detta bestyrkes även av en gammal, från tid till annan återvändande teori om att Polonius är en karikatyr och ett förlöjligande av Lord Burghley. Dubbelporträttet av Lord Burghley och Henrik Ramel öppnade upp för att förlöjliga den gamle statsmannen William Cecil på ett subtilt sätt utan att censuren grep in. Detta kan ha haft en effekt som blev uppskattad av den del av åskådarna som var speciellt insatt i problematiken och kände till förhållandena vid drottning Elisabets hov. Sett från denna synvinkel har jakten på Polonius' identitet en mening som skall ses i relation till skådeplatsen för handlingen. Lord Burghley hade lånat sina fjädrar av Henrik Ramel.

Handlingen i Hamlet förlagd till Danmark speglar det engelska hovet

Författaren till Hamlet, oavsett vem han kan ha varit, måste ha ansträngt sig för att skapa en trovärdig illusion om att handlingen äger rum på Kronborg i Helsingör (Elsinore). Det är tveklöst så att den som var ansvarig för berättelsen hade mottagit beskrivningar direkt från någon som själv hade besökt Helsingör. Men författaren hade troligen inte själv varit där. Danmark var däremot inte ett land i fjärran sett från engelsk synvinkel. Saker som berörde Öresund var viktiga orsaker till kommunikation mellan den danska konungen och resten av Europa. Kontroll, övervakning och tullavgifter på trafiken genom sundet var nyckeln till konungens stora inkomster, prestige och makt. Drottning Elisabet å sin sida försökte att behaga Fredrik II genom att tilldela honom strumpebandsorden 1582.

Även den framstående litteraturvetaren J. Dover Wilson var övertygad om att trots den



Öresund i fågelperspektiv med Helsingör i förgrunden och Helsingborg, Landskrona och Malmö i bakgrunden. Infällt Kronborgs slott. Kopparstick i Braun och Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum* IV, 1588. (Det Kongel. Bibl., Köpenhamn.)

danska ramen omkring skådespelet, var det ett drama skrivet av en »Elizabethan for Elizabethans», det vill säga att ramen var kamouflage för England på drottning Elisabets tid. Han fortsätter med att säga att:

i vårt försök att se skådespelet i vår samtids perspektiv, måste vi akta oss så att vi inte glömmar bort den tysta överenskommelsen mellan Shakespeare och hans [samtida] publik som, därför att den var tyst /.../ lätt kan undfly oss /.../ De viktigaste karaktärerna är medlemmar av det kungliga hushållet /.../ inget är mer säkert än att Shakespeare huvudsakligen har England i tankarna [också] i andra skådespel. Scenen kan vara Rom, Venedig, Messina, Wien, Aten, Verona, eller var som helst, och låtsasleken kan hållas levande med färglickar här och där, men personerna, deras vanor och livssyn, är enbart engelsk /.../ Varför skulle Hamlet kunna vara ett undantag från allt detta?

/.../ Hamlet är en engelsk prins, hovet i Helsingör har det engelska hovet som förebild, och det danska statsskicket är Englands under jungfrudrottningen.

Av närliggande skäl kunde Hamlet ha blivit föremål för censorernas vassa pennor. Till exempel kunde »The Master of the Revels» ha krävt olika strykningar eller gett olika påbud om ändringar. Lojalitet mot kronan var ledstjärnan för censorerna, medan de tillfällen där kronans intressen stod på spel påkallade deras uppmärksamhet och bekymmer. Men så långt vi vet, blev det inte gjort några ingrepp eller ändringar i dramat. Detta måste till stor del bero på hur skickligt och övertygande handlingen hade överförts till Danmark. Dramat är så rikt på detaljer och lokala särdrag som reflekterar det danska kungadömet att alla kunde spela med i låtsasleken

även om de visste bättre. Om censorerna hade ingripit i texten, skulle det ha blivit än tydligare att dramat speglade England och det skulle kunna ha gjort mer skada än gott.

Rosencrantz och Guildenstern (Gyllenstierna)

Polonius är inte den enda rollfiguren i Hamlet som utnyttjas för att påminna oss om Danmark. Det står klart att den tidigare omtalade myten om Amlet (Hamlet), som är återgiven hos Saxo, bland andra element i dramat, pekar mot Danmark. För att ge ytterligare sken av att ramen för handlingen är Danmark, visar Shakespeare upp två andra figurer, Rosencrantz och Guildenstern, som alltid uppträder tillsammans. De är båda hämtade från en lista över »Conciliary et Senatores» som står att finna i samma band som den tidigare omtalade »Cotton Collection» med Lord Willoughby's berättelse, men skriven med en annan handstil. De två var inflytelserika och respekterade adelsmän vid det danska hovet, och inte två komiska och lätt förvirrade herrar såsom de presenteras i dramat. Dessa herrar är också omtalade i Daniel Rogers rapport som sändes från Kronborg med anledning av att Christian IV utnämndes till kung under förmyndarskap elva år gammal. Rogers omtalade George (Jörgen) Rosencrantz till Rosenholm som »slottsmästare» och Axel Guildenstern till Lyngby (nuvarande Trolle-Ljungby) som vicekung (riksståthållare) över Norge samt även Peter Guildenstern som överste kommenderande i Danmark.

Den historiske Axel Gyllenstierna (1542–1603) återfinns vi alltså på huvudgården Ljungby i Villands härad, inte långt från gränsen till Blekinge. Han övertog denna gård efter moderns, Sidsel Ulfstands död 1575. Denna Sidsel, dotter till den välkände amiralen Jens Holgersen Ulfstand till bl. a. Glimmingehus och Lyngby, hade varit gift

med Knud Pedersen Gyllenstierna (1480–1552) till Tim och Ljungby, och denne förde genom äktenskapet över Ljungby i Gyllenstiernornas ägo. Axel torde inte ha haft särskilt mycket tid över för Ljungby, bosatt som han till större delen var på Akershus i Oslo under tiden som ståthållare i Norge (1588–1601). Här är den ovannämnda engelska källan korrekt med presentationen. Tidigare hade han i sin karriär bl.a. varit landsdomare i Skåne med Landskrona län som bas. I slutet av sin levnad lär han ha kunnat engagera sig mer i Ljungby, när han först fick Villands härad i förläning och sedan närliggande Kristianopels och Sölvesborgs län (1601). Den i Hamlet ovan omtalade Peder Gyllenstierna var Axels ogifte bror till Tim, släktens urgamla sätesgård.

Frederik II:s livsstil och vanor

Som om det ovan nämnda inte skulle räcka till för att ge sken av Danmark som ram för handlingen, finns det en närgången beskrivning av vissa karaktärsdrag hos konungen, hans livsstil och vanor. Jag tänker på en scenbeskrivning med följande replikskifte:

När ljudet av trummor, trumpet och kanoner kan höras, utbryter **Horatio**: »Vad skjuter de för?»

Hamlet: »I natt tar kungen sig ett grundligt rus. Han håller fest och snurrar runt i hoppdans. För varje klunk av rhenvin som han tar förkunnar pukor och trumpeter högt hans bragd vid begaren.»

Horatio: »Är det sed?»

Hamlet: »Ja visst för tusan!

Fast jag är barnfödd här i landet och fostrad att bevara traditionen, så tycker jag det vore mera rätt att bryta traditionen än att följa denna sed. Vårt superi gör oss till spott och spe bland andra folk i öster och väster. De kallar oss för drinkare – och svin är nu ett epitet för danskarna.»

/.../4



En sektion av de berömda gobelängerna på Kronborgs slott (nr 40, Nationalmuseum, Köpenhamn). Sektionen visar en idealiserad bild av Fredrik II, som var kung av Danmark 1559–1588, och hans son, den blivande kung Christian IV. Gobelängerna var utförda av holländska vävare på uppdrag av kungen. De tjänade som prydnad i riddarsalen i det nybyggda renässansslottet, men syftade samtidigt till att berätta det danska kungarikets historia tillbaka till en legendomsponnen tidsålder med porträtt tecknade ur fantasin. Den avbildade gobelängen ger en glimt av den miljö som mötte de engelske sändebuden vid Fredrik II:s hov.

Detta svarar till ett avsnitt i Lord Willoughbys berättelse där han skrev följande. »När allt var förrättat [d.v.s. ceremonin med strumpbandsorden] avfyrades stora salvor från alla de stora kanonerna på kastellet, en kunglig fest [och] en mycket konstig och finurlig

eldgivning /.../.» Till och med Sir Thomas Bodley, som var emissarie i Danmark år 1584, rapporterade om kungens av Danmark vidlyftiga dryckesvanor och hans benägenhet att skjuta med löst krut (blank fire) vid festliga begivenheter.

Henrik Ramel och William Cecil en sista gång

När vi nu återvänder till Henrik Ramel och William Cecil, bör vi observera att de inte var lika gamla då de möttes ansikte mot ansikte 1586. Henrik Ramel var troligen 36 år gammal, medan William Cecil (1520–1598) var åldrande när man beaktar den tidens livsvillkor och livslängd. Han var 66 år gammal. I Hamlet blir han framställd som en gammal och virrig man, på väg in i senilitet, enligt dr Samuel Johnsons karakteristik av rollfiguren, vilket kan passa in på William Cecil. Den läsare som skulle vara intresserad av att betrakta några originalporträtt av honom kan göra detta i National Portrait Gallery i London, där till och med ett från den tiden då Henrik Ramel besökte England återfinns. Å andra sidan blev det enda kända originalporträttet av Henrik Ramel målat någon gång mellan 1606 och 1610, möjligtvis av Jacob van Doordt. Vid den senare tidpunkten var den initiala skillnaden i ålder mellan de två porträtterade herrarna bortblåst. Då var också Henrik Ramel en åldrande man. När vi tittar på porträttet av Henrik Ramel, blir vi påminnda om hur han hade beskrivits i Holinshed's Chronicles: »en herre /.../ med god personlighet, något korpulent och med sangvinisk hudfärg /.../» Dessutom var omdömet att han var »mycket vältalig och lärd, inte enbart i diverse språk såsom latin, franska, italienska och tyska, utan också i diverse vetenskaper».

Min konklusion med hänsyn till rollfiguren Polonius i Hamlet blir, att namnet i första hand är hämtat från Lord Willoughbys möte med och berättelse om Henrik Ramel, polacken, i andra hand från övriga emissarier som vistades på Kronborgs slott, samt i tredje hand Henrik Ramels besök hos drottning Elisabet 1586. Emellertid är jag övertygad om att författaren till Hamlet egentligen

syftade på William Cecil (Lord Burghley) bakom Henrik Ramels, alias Polonius, mask. Med hänsyn till Danmark som ram för handlingen i Hamlet, är det uppenbart att författaren av förklarliga skäl var mycket väl insatt i danska förhållanden, men att Danmark var valt för att vilseleda censorerna. Det var ett drama skrivet av en »Elizabethan for Elizabethans».

Henrik Ramel till Bäckaskog

Vi har i det föregående mött Henrik Ramel som kunglig ämbetsman och diplomat, fått följa honom som ambassadör och ledare för utrikes delegationer, sett honom bli presenterad för och umgås med flera av sin tids ledande statsmän. Kortfattat skall vi också lära känna honom och hans förankring i nordöstra Skåne, som godsherre bosatt på Bäckaskog i Kiaby socken och Villands härad. Han var som sådan denna huvudgårds förste private ägare. Det gamla premonstratenserklostret Bäckaskog hade alltsedan sekulariseringen 1537 varit antingen förlänat eller pantsatt av kronan till skånska högadelssläkter. När gods och gårdar vid denna tid bytte ägare från krono- till privat adelsegendom skedde detta genom en fastställd procedur som med tidens term kallades mageskifte, dvs parterna bytte egendom lika mot lika. Det är således helt unikt i skånsk godshistoria att en huvudgård som i Bäckaskogs fall helt utan motprestation som ren och skär gåva lyftes över till en enskild, Henrik Ramel. Det skall också framhållas, att Bäckaskog var en av de större huvudgårdarna i Skåne. Till den hörde bland annat två hela socknar som veckodagsbönder, insocknen Kiaby (36 gårdar) och utsocknen Ivö (14 gårdar). Året var 1584 och då hade Ramel endast under tre år varit i Fredrik II:s tjänst. Detta indikerar att han hade gjort starkt intryck på kungen genom sin duglighet i skötseln av de utrikes ärendena, när han så



Bäckaskog omkring 1680. Kopparstick efter teckning av Gerhard Burman i A. Fischers »Prospecter» 1756.

generöst belönades. Han åtnjöt dessutom stöd av drottning Sofi, bördig från Mecklenburg, grannelstat till Ramels hemstat Pommern. Fredrik II kan möjligen tillika ha sneglat på det förhållandet att han ville ge Ramel en högre och mera jämställd status, när denne umgicks med andra länders diplomater. Han skulle kunna skriva sig till en egen sätesgård och Ramel skrev sig livet ut till Bäckaskog, även om han senare kom att äga flera huvudgårdar.

Henrik Ramel har säkerligen inte haft mycken tid till övers för Bäckaskog under de första tolv åren efter övertagandet. Han bosatte sig inte där och Bäckaskog saknade som före detta kloster dessutom en egentlig herrskapsvåning när Ramel blev ägare. Hans privata intressesfär tycks efter giftermålet med första hustrun Abel Rantzau ha legat i Nordslesvig, där han hade en huvudgård, Forslet, i förläning, på vilken hustrun dog 1596. Situationen förändrades därefter på flera punkter, både vad gäller den privata sektorn och den offentliga, för Henrik Ramel. Som vi skall se blev han efter hustruns död och Christian IV:s eget maktövertagande samma år mer och mer knuten till nordöstra Skåne och Bäckaskog. Ramels ställning försvagades till en början efter Fredrik II:s död 1588. Den inhemska adelns opposition mot »polacken» kom fram vid herredagen i Kolding

1590, då Ramel förlorade posten som hovmästare och därmed ansvaret för den omyndige Christian IV:s uppfostran. Ramel fick 1590 Åhus län kvitt och fritt som lön för ledningen av det tyska kansliet. År 1597 fick han Villands härad som förläning livet ut. Änklingen Henrik Ramel ingick äktenskap på nytt 1599, då han gifte sig med den yngsta dottern på Vitskövle, Else Brahe. Hon tillhörde en av Skånes absolut rikaste släkter vid denna tid och just 1599 stod det mycket omfattande arvsskiftet på Vitskövle efter hennes föräldrar. På Elles lott föll herrgården Ousby (nu Ousbyholm) i Frosta härad och den lilla huvudgården Vallen på Bornholm. Senast detta år bör Henrik Ramel ha bosatt sig på Bäckaskog. Han stärkte sin ställning som godsägare i Mellanskåne, när han senare fick hela Hörby socken som län 1607. Ousby låg i Hörby socken och han kunde genom förläningen utnyttja böndernas arbetskraft till sin egen huvudgård. På Bäckaskog hade Ramel – troligen på 1590-talet – låtit göra omfattande tillbyggnader. En residensvåning för den nya familjen hade tillkommit, en familj som 1601 hade utökats med en arvtagare till Bäckaskog, Henrik Ramel d.y. De stora stallarna och ekonomibyggnaderna som idag finns på Bäckaskog är också ett verk av Henrik Ramel. Det får inte glömmas bort att Henrik Ramel efter det att Christian IV 1596

blivit myndig stod högt i gunst hos den unge kungen, blev danskt riksråd 1596 och användes i mer än en handfull viktiga utlandsuppdrag under de följande åren, fram till sin död 1610.

Summary

The primary aim of the present article has been to disclose that Henrik Ramel (ca 1550–1610), who was “Hofmester” to the Danish King Frederik II, was the prototype for Polonius in the play about *Hamlet, Prince of Denmark*. The secondary aim has been to explain why the play was set in Denmark. The two mentioned approaches to the analysis of the play are interrelated. The play is, as generally recognized, full of site specific knowledge about Denmark including references to well known, aristocratic Danish persons. In search for relevant explanations to this phenomenon, I followed in the footsteps of English envoys to the Danish court by reading their reports to the Queen of England, Elizabeth I. As to the character of Polonius, I am not the first to link him to Henrik Ramel. The most convincing in this respect has been Keith Brown. But the ultimate evidence has been lacking in his work. And as a number of other historically known persons from time to time have been suggested as models for Polonius, the question has been open for a very long time. I think I discovered the final proof which identifies Henrik Ramel as alias Polonius (the man from Poland), in an original report from lord Willoughby (1582). It was written in his own hand and addressed to the Queen. He refers to the gentleman from Poland. Of course there is no reference to Hamlet in the report because the play is of a much later date than the report. But somehow the author of the play about Hamlet, prince of Denmark, must have learnt about him and Denmark before he was inspired to

write the play. His main inspiration may have been the old legend about Amlet (Hamlet), written by Saxo Grammaticus. Except from that, the author must have been very well informed about Denmark, and he went to some length to strengthen his knowledge. It is not known how the knowledge was acquired by him. But it seems reasonable to suspect that the author might have had access to the diplomatic reports or that he had communicated with some of the envoys or listened to gossip at the court.

However, even if the scene of the play is Elsinore, it mirrors the English court. The main reason for the choice of scene seems to be that the author deliberately sought to avoid being censured or punished.

Noter

¹ Sten F. Védi, *Elsinore Revisited: ‘This Gentleman of Polonia: Polonius’, a character in Disguise*. 2012.

² Det är allmänt vedertaget att The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark var inspirerad av legenden om brodermord som förekommer i Gesta Danorum av Saxo Grammaticus, tryckt på latin första gången år 1514.

³ Jag har omväxlande använt namnen William Cecil och Lord Burghley. Lord Burghley var hans adliga titel.

⁴ Hamlet i översättning av Britt G Hallqvist, Ordfront 2003.

Referenser

Manuskript

British Library, *Cotton Titus CVII*.

Rigsarkivet, Köpenhamn: *TKUA. Speciell del. England. Akter og Dokumenter vedr. det pol. Forhold til England*. Pk 9.

Rigsarkivet, Köpenhamn: *TKUA. Speciell del. England. Akter og Dokumenter vedr. det pol. Forhold til England*. Pk 10.

Elektroniska källor

För Holinshed’s Chronicles refereras till
<http://www.cems.ox.ac.uk/holinshed/>
<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?>

Litteratur

- Albrechtsen, Esben; Frandsen, Karl-Erik; Lind, Gunnar. 'Konger og krige 700–1648' I: *Dansk Udenrigspolitik Historie*, vol. 1, Edited by Carsten Due-Nielsen, Nikolaj Pedersen og Ole Feldbek. Köpenhamn 2001.
- Braun and Hogenberg. *Civitates Orbis Terrarum*, vol. iv, Köln 1588.
- Brown, Keith. 'Hamlet's Place on the Map'. I: *Sightings: Selected Literary Essays*. Ed. Erik Tonning. Oxford 2008.
- Brown, Keith. 'Polonius, and Fortinbras (and Hamlet?)', *English Studies*, vol. 55, pp. 218–38, 1974.
- Bullough, Geoffrey, *Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*, vol. 7, London 1973.
- Bøggild-Andersen, C. O. 'Ramel, Henrik'. I: *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. Udg. Köpenhamn 1933.
- Chambers, E. K. *William Shakespeare: A Study of the Facts and Problems*. Oxford, vol. 2, 1963.
- Clare, Janet. *Art Made Tongue-Tied by Authority: Elizabethan and Jacobean Dramatic Censorship*. Manchester 1990.
- Frye, Susan. *Elizabeth I: The Competition for Representation*. Oxford 1993.
- Greg, W. W. *The Shakespeare First Folio: Its Bibliographical and Textual History*. Oxford 1955.
- Haigh, C. *Elizabeth I*. Harlow 2001.
- Haynes, Alan. *Invisible Power: The Elizabethan Secret Services 1570–1603*. Wolfenboro Falls 1992.
- Holinshed, Raphael. *Holinshed's Chronicles: England, Scotland and Ireland*. Ed. by Henry Ellis. New York 1965.
- Jenkins, Harold (ed.), *Hamlet (The Arden Edition of the Works of William Shakespeare)*. London 1982.
- Kirchner, Walter. 'England and Denmark 1558–1588', *The Journal of Modern History*, vol. 17, No. 1, pp. 1–15, 1945.
- Mackeprang, M. *Kronborgtapeterne*. Köpenhamn 1950.
- Nye Danske Magazin, Inneholdende Smaa-Stykker og Anmærkninger til Historiens og Sprogets Oplysning*, vol. 4, no. 4, Köpenhamn 1823.
- Pearson, Daphne. *Edward de Vere (1550–1604): The Crisis and Consequences of Wardship*. Aldershot 2005.
- Read, Conyers. *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*. Oxford 1925.
- Saxo Grammaticus. 'Danorum Regum heroumque Historiæ stilo elegantia Saxone Grammatico natione Sialandico ... conscriptæ', Parrhisiis, 1514.
- Saxo Grammaticus. 'Den danske Krønike som Saxo Grammaticus skreff, half fierde hundrede Aar forleden. Först aff Latinen udsæt, flittelige offuerseet oc forbedret, Aar 1575 aff Anders Söffrensen Vedel', Kiöbenhaffn, 1610.
- Sharpe, Kevin. *Sir Robert Cotton 1586–1631: History and Politics in Early Modern England*. Oxford 1979.
- Sjögren, Gunnar. 'Thomas Bull and other English Instrumentalists in Denmark in the 1580s', I: *Shakespeare Survey*, vol. 22, pp. 119–24, 1969.
- Thompson, Ann and Taylor, Neil (eds.). *Hamlet: The Texts of 1603 and 1623*. London 2006.
- Tite, Cohn G. C. *The Early Records of Sir Robert Cotton's Library: Formation, Cataloguing, Use*. London: British Library 2003.
- Vedi, Sten F. *Elsinore Revisited: 'This Gentleman of Polonia: Polonius', a character in Disguise*. Xlibris publishing, UK, 2012. (kan beställas hos: stenfvedigmail.com)
- Wanscher, Vilhelm. *Kronborgs Historie*. Köpenhamn, 1939.
- Wikland, Erik. *Elizabethan players in Sweden 1591–92*. Uppsala 1977.
- Wilson, J. Dover. *What Happens in Hamlet?* Cambridge 1935.

Enslingen i Biskopskällaren – några bidrag till Ivös historia

Av Bertil Helgesson

Fil.dr, Sydsvensk arkeologi, Kristianstad

Historiskt sett är Ivö främst förknippad med ärkebiskop Andreas Sunesen. Enligt myten bodde han nästan som en ensling i en källare på ön de sista åren fram till sin död 1228, i tron att han var spetälsk. Denna uppsats vill lyfta fram Ivö och visa att den har en betydligt mera nyanserad historia än bara den som är knuten till ärkebiskopen.

Öar har en speciell dragningskraft på människor och många söker sig gärna dit. Ibland talar man om en »islomani»; översatt »ögalenskap». Ofta finns det en rik flora av sagor, sägner och myter knutna till öar. Man kan bara nämna Bornholm, Gotland, Blå Jungfrun och Åland så förstår nog de flesta vad man talar om.

En ö som mycket väl kan sälla sig till nämnda skara är Ivö (fig. 1). Det är Skånes största ö belägen i Skånes största sjö, Ivösjön i nordöstra Skåne. Ön har en area om ca 1100 ha och är 7,5 km lång. Topografiskt kan ön uppvisa en stor variation. Den norra delen av ön domineras av Ivö klack; en markant skogsklädd urbergsformation som med sina 134 m.ö.h. utgör ett påtagligt landmärke. Den södra delen av ön är mera låglänt och här finns också ett öppnare landskap med gårdar, åkrar och betesmarker.

Inledningsvis skall man kanske göra ett förtydligande. Namnet Biskopskällaren uppfattas som en källare, och en sådan är i vår tid oftast en förvaringsplats under mark för diverse ting. Biskopskällaren är dock en påkostad del av ett större byggnadskomplex, och eventuellt ligger ett uttryck som »försänkt palatsrum» funktionen närmare.

Några tidiga spår

Att Ivö varit bebodd redan under stenåldern är väl dokumenterat genom en rad fynd och fornlämningar. Ett stort antal boplatser är

kända genom förekomst av bearbetad flinta (RAÄ 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 43, 47 och 52). De flesta är vanligen svåra att datera närmare, då det inte finns några diagnostiska föremål från dem. Från Ivö kommer också en del lösfunna föremål som kan dateras till bondestenåldern, ca 4000–1800 f.Kr. (RAÄ 23, 40, 41 och 47; SHM 7577, 7871, 8966, 10039, 11094, 13634, 15850, 23707). Det finns också ett par gravfynd från hällkistor, och lösfunna föremål med datering till sen-neolitisk tid i slutet av stenåldern, ca 2300–1800 f.Kr (RAÄ 2, 19, 24, 40, 48 och 49). De flesta fynden och lämningarna från stenåldern har registrerats i anslutning till de idag brukade områdena på den södra delen av ön.

Bronsåldern är också väl representerad på Ivö genom gravmonument (RAÄ 5, 11, 13, 28, 44 och 45), gravfynd (RAÄ 13 och 17) och en skålgropslokal (RAÄ 50). Bland dessa finns ett antal gravhögar och ett gravröse registrerade, som sannolikt skall dateras till den äldre delen av bronsåldern (1800–1100 f.Kr.). En hög ligger strax norr om färjeläget medan övriga gravanläggningar samlar sig till områdena i närheten av Drängabryggan på den sydöstra delen av ön. Dessa grupperingar kan möjligen tolkas som de synliga resterna efter ett antal gårdar eller lokalsamhällen på ön. Till den senare delen av bronsåldern (1100–500 f.Kr.) kan några gravfynd dateras. Det rör sig om brandgravar



Fig. 1. Ivö. »jöfö» med kyrkan och Hovgården sydsydöst därom (Buhrmann 1684).

som påträffats invid Drängabryggan. Fynd av en eneggad kniv (SHM 4728:12) och en holkysa (SHM 4728:13) kan också tillföras perioden.

Ett par fynd kan inte dateras närmare än till den senare delen av bronsåldern eller den tidigaste järnåldern (RAÄ 3 och 4). Det rör sig om ett par gravfynd som påträffats i närheten av Ivö by.

Den äldre järnåldern (500 f.Kr.–400 e.Kr.) är främst representerad genom gravmonument i form av stensättningar (RAÄ 6, 7, 8, 11, 18, 29, 31, 32 och 38). Dessa finns koncentrerade till områdena runt färjeläget och strax söder om Ivö by. Från Ivö kommer också ett mynt slaget för den romerske kejsaren

Constans (337–350) (SHM 13634), son till Konstantin den store. Det är okänt exakt var myntet är funnet, men troligen kommer det från den södra delen av ön. Högst sannolikt har myntet framkommit vid markarbeten i samband med jordbruk.

Sen järnålder och tidig medeltid

Den senare delen av järnåldern (400–1000 e.Kr.) är sämre representerad sett till synliga monument. Det finns tre resta stenar som möjligen är de kvarvarande resterna av ett gravfält; en typ av gravfält som normalt dateras till järnålder, och kanske i synnerhet till dess senare del (ca. 500–900) (RAÄ 51)

(Carlie 1994:95f). Detta är beläget strax norr om färjeläget. Ett antal fynd från Ivö kan också tillföras perioden. Till folkvandringstid (400–550) dateras en bältesölja av gotländsk typ (LKM 24428; Nerman 1935; tavla 14:150; Strömberg 1961a:91; Strömberg 1961b:68). Detta fynd har varit omdiskuterat eftersom det inköptes tillsammans med nedan nämnda gördelbeslag i en antikvitetssaffär i Malmö. Båda fyndens proveniens har ansetts som osäker. Till folkvandringstid skall också en spetsoval eldslagningssten dateras (SHM 2109:529). Från Ivö kommer också en massiv sluten arming i silver (SHM 2406; Strömberg 1961a:159, Strömberg 1961b:68; Hårdh 1976a:62, Hårdh 1976b:55), försedd med upphöjda knoppar och två motställda djurhuvuden. Ringen är av ovanlig typ, och har paralleller i det välkända skattfyndet från Terslev i Danmark (Friis Johansen 1912), vilket är nedlagt efter 940 (von Heijne 2004:291). Knytningen till Terslev-fyndet ger ringen från Ivö en exklusiv inramning. Det är angivet att ringen skall vara påträffad på »Ivö Strand» av hustrun till bonden Per Nilsson, troligen någon gång i mitten av 1800-talet. Vad som benämndes som Ivö Strand vid denna tid är ovisst. Från Ivö kommer också ett skattfynd som tyvärr är försvunnet. Enligt uppgift bestod det av fyra mynt och ett antal ringar. Mynten var så kallade samanider, vilket innebär att de är slagna i den arabiska världen någon gång efter år 892 och kanske fram till mitten av 900-talet (von Heijne 2004:233). Från ön kommer också ett fynd av 20 gördelbeslag, bestående av plattor och ringar med påhängande beslag med djurhuvuden och palmettmönster, allt i brons (LKM 24427; Strömberg 1961b:68; Strömberg 1964:11). Strömberg framhåller typens spridning till Sverige, främst Gotland, och Ryssland, och menar att de har sitt ursprung i postsassanidiska typer (Strömberg 1961a:147). Dateringen är 1000-

tal och fyndet visar, tillsammans med de arabiska mynten, på ett kontaktnät som är överregionalt.

Medeltid

Medeltiden på Ivö är intimt förknippad med Andreas Sunesen (Olrik 1902:585) och det är också genom honom som ön omtalas för första gången. Andreas Sunesen skall, efter tillåtelse från påven, ha lämnat sitt ämbete 1223 och på hösten samma år dragit sig tillbaka till Ivö. Där bodde han fram till sin död den 24 juni 1228. Han begravdes i Lunds domkyrka och hans grav påträffades 1833. Enligt vissa källor skall han ha varit spetälsk och levt nästan som en ensling på ön. Senare undersökningar av hans skelett visar att han inte var spetälsk utan led av ledgångsreumatism och hade dessutom ett benbrott som inte läkt som det skulle (Gejrot 1999:42f). Några spår av spetälska kunde inte påvisas. Ärkebiskopens spetälska är högst sannolikt en skräna från 1500-talet (Rydbeck 1926).

Ivö omnämnes 1231 i Kong Valdemars Jordebog i den så kallade ö-listan (Aakjær 1926–1945:Bd. 1:Fol. 33^r). Det har länge varit omdiskuterat varför denna lista, som omfattar hundratals öar i det medeltida Danmark, upprättades. I vissa fall anges öarna bara till namnet medan det i andra fall finns angivet olika vilda djur. Ibland återföljs öarnas namn av ordet *hus*, vilket gäller Ivö. Aakjær menar att ö-listan har med den kungliga jakten att göra och att *hus* innebar att det fanns bebyggelse på öarna som kunde hysa de kungliga jaktsällskapen. Denna tolkning kan man ställa sig tveksam till. Att öarna skulle vara exklusivt avsedda för kungens jakt rimmar dåligt med mängden öar som nämns och att vissa öar är ganska små. Kungens jaktsällskap skulle knappast ha tid att nyttja detta privilegium och dessutom kan det inte ha funnits mycket villebråd på de

minsta öarna. Dessutom borde det ha funnits bättre jaktmarker både på Själland och Fyn, och i Skåne och Jylland. Det är mera logiskt att ö-listan haft andra funktioner. Kanske fanns det en kunglig önskan att kontrollera öarna; kanske var de någon annan form av regale. Ö-listan kan möjligen också ses som en förteckning över vad som tillhörde det danska väldet, på samma sätt som Kong Valdemars Jordebog systematiskt tar upp andra landsdelar. Att öarna exklusivt skulle vara till för kungens jakt motsäges också av att många av dem var uppodlade. För Skånes del gäller detta t.ex. Ivö och Ven. Uttrycket *hus* i ö-listan skulle kunna betyda att öarna helt enkelt var bebyggda vid denna tid. Detta vet vi gäller i fallet Ivö, där både kyrkan och Biskopskällaren är synliga bevis för detta. Det styrks också av de många fynden från sen järnålder. Det är ologiskt att ön skulle ha varit avfolkad under mellanperioden.

Ivö kyrka är belägen invid Kyrkevikens och är byggd i romansk stil i tegel i början av 1200-talet. Valven är sekundära och skall sannolikt dateras till slutet av medeltiden (Rydbeck 1943:300ff). Kyrkan anses vara uppförd på Andreas Sunesens initiativ. Detta ligger nära till hands men är ingalunda säkert. Invid kyrkan finns Ursulas källa (RAÄ 1) som anses vara en offerkälla. Denna spelar en väsentlig roll i myten kring Andreas Sunesen. En julnatt skickade ärkebiskopen en tjänare dit för att hämta vatten, som förvandlades till vin vid återkomsten.

Intimt förknippat med Andreas Sunesen är historien om hur han satt som enslig och spetälsk i en källare i nästan fem år fram till sin död 1228. Myten förstärks av Biskopskällaren (RAÄ 10) som säkerligen både varit upphovet till och bekräftelsen av densamma. Nu finns det dock en del andra vittnesbörd än bara den kvarstående byggnaden som talar för att det inte rörde sig om en enkel lokal under jord. Det första belägget har redan be-

rörts och det är Kong Valdemars Jordebog som ju omnämner *hus* (se ovan). Sannolikt åsyftas en bebyggelse men det finns ingen möjlighet att bestämma dess karaktär. I en källa från 1589, i samband med ett förarbete till en kartläggning av Skånelandskapen, omnämnes »Gamle byes gaard staaer it steen huss og it lidet cappel, ligger der begrauffen D Anders Erckb» (Richter 1930:39). Stenhuset är högst sannolikt Biskopskällaren och tydligen fanns det också ett kapell på platsen. Uppgiften om att ärkebiskopen skulle ligga begravd där stämmer inte.

Brunius gör en ingående beskrivning av Biskopskällaren (Brunius 1850:377ff). Det är en mycket förnämlig beskrivning, kompletterad med en uppmätning. Han framhåller att Biskopskällaren uppfördes av Andreas Sunesen som del i ett fast stenhus eller slott, med tillhörande jordagods. Rydbeck framhåller också källarens knytning till Andreas Sunesen, och påpekar att, eftersom valven är förankrade i äldre igensatta ljusöppningar, måste byggnaden uppförts i två omgångar (Rydbeck 1943:300ff). Hon daterar valven till tidigt 1200-tal. Olsson redovisar resultaten från arkeologiska undersökningar som gjordes 1938 resp. 1948, och gör dessutom en genomgång av de olika källorna till Biskopskällaren (Olsson 1957). Han menar att Biskopskällaren ursprungligen kan ha varit en kastal i flera våningar, som byggts på 1100-talet. Ett mynt från Knut VI:s tid (1182–1202) styrker detta. Olsson menar vidare att under Andreas Sunesens tid flyttar man den norra muren i Biskopskällaren och slår valven. Samtidigt bygger man en nästan 30 m lång tegelbyggnad, en hall, väster om Biskopskällaren. Denna byggnad är något bredare än Biskopskällaren. Denna byggnads västra gavel är placerad där slutningen ner mot Ivösjön börjar. Detta väl avgränsade läge, mellan Biskopskällaren och Ivösjön, gör det sannolikt att den hade en föregångare.

Det är inte osannolikt att denna tidiga hall var uppförd i trä. Tydligt har det också funnits en byggnad som löpt norrut från Biskopskällaren, och som varit lika bred som Biskopskällaren är lång (Ödman 2002:50).

Det är lätt att fokusera på Andreas Sunesens tid och den stora gård som fanns där Hovgården ligger idag. Samtidigt måste man förhålla sig till en rad fakta som närmast kan sammanfattas som frågor. Hur såg det palats/den borg ut som fanns på platsen före Andreas Sunesens tid? Vem byggde den? Kan det finnas en kontinuitet bakåt till ett stormannasäte under vikingatid som indikeras av de rika vikingatida fynden? Hur skall man förhålla sig till uppgiften att »1946, fanns ca 90 m SSÖ om Hovgårdens mangårdsbyggnad 1 husgrund med gråsten och tegel. Flera husgrunder hade uppbrutits och bortförts i området närmast Hovgården» (RAÄ 16)? Det kan påpekas att åkern söder om Hovgården benämnes »Toften» på en kartläggning av ön 1721 (Akt K59-3:1). Toft betyder tomt, och när dessa namn uppträder på kartor där det inte kan beläggas någon känd bebyggelse, betyder det ofta att det funnits en nedlagd eller flyttad bebyggelse på platsen. Tillhör husen söder om Hovgården också det medeltida gårdskomplexet? Detta är högst troligt eftersom bönder normalt inte byggde med tegel och sten före mitten av 1800-talet. Slutar det att bo människor i palatset efter Andreas Sunesens död? Vi vet att palatset var i ruiner 1624 (Tuneld 1934:158). Det är tydligt att det behövs betydligt fler och mera omfattande undersökningar för att kunna ge en fylld bild kring dessa frågeställningar. Vissa hållpunkter finns dock.

Historiska belägg

Till 1570 dateras Lunds Stifts Landebok I–III (1950–65) som är en förteckning över kyrkornas, hospitalens, prästernas och klockar-

nas inkomster och egendomar i det medeltida Lunds stift. Klostrens egendomar är inte med här. Från Ivö nämns inte mindre än 16 markområden vid namn i Landeboken, främst åkrar och ängar. Inte mindre än 10 av dessa kan lokaliseras på kartläggningar av ön 1721 och även, i vissa fall, 1803 (Akt K59-3:2). Markområdena ligger samlade norr och nordväst om Hovgården, och bort mot Ivö by. Det är slående att inga av dessa markstycken ligger på den västra delen av ön, och ej heller inom området söder om Hovgården där all mark tillhörde densamma. I Landeboken omnämnes också »Toften» och »Toftängen», men det finns tre områden med -toft-namn 1721, och det är svårt att knyta samman dessa med uppgifterna i Landeboken. Markområdena benämnda »Toften» finns både intill Ivö by och Hovgården. »Toftängen» finns endast dokumenterat 1570. På kartan från 1721 finns ytterligare uppgifter som kan vara intressanta att lyfta fram. Ivö är uppdelat på två enheter; Ivö by och Hovgården. Gränsen mellan dessa går i höjd med Hovgården. Hovgården består av två gårdar och lejonparten av deras mark ligger, som sagt, söder om gårdarna. Mellan Hovgården och Ivö by, på Ivö bys marker, ligger ett antal vångar där det förekommer en ägoblandning mellan de båda enheterna. Det är slående att Hovgårdens marker här, med ett litet undantag, *inte* ligger inom de markområden som nämns i Landeboken. Detta måste vara resultatet av en specifik historisk händelse och svaret på detta problem finns kanske delvis angivet på samma karta. Ca 500 m norr om Hovgården, vid vägen till den s.k. Drängabryggan, finns tre åkerstycken som heter »Korss Tofterna», »Siö Tofterna» och »Kysse Tofterna». Detta toft/tomt-område indikerar en äldre, okänd, bebyggelse, vilket också styrks av de höga fosfathalter som finns angivna från omgivningarna på Arrhenius fosfatkarta (1934). Distinkta fosfathalter i jorden visar ofta var

människor har bott. På 1721 års karta, och inom samma område, dyker också namnen »Kråkesta Åkrarna», »Stugustad Stycken» och »Åkersta Åkrarne» upp på markstycken. Namn på -stad är direkt bebyggelseindikerande och förstärker bilden av nedlagd bebyggelse inom området. Kan detta vara platsen för en äldre bebyggelse, ett Ivö under sen järnålder, vikingatida och tidigmedeltid? Denna bebyggelse kan, i likhet med många vi känner från denna period ha bestått av flera glest liggande gårdar. Det kan ha funnits en gård med en något högre status

som det kommer till uttryck i de exklusiva föremålen från vikingatid. Vid någon tidpunkt splittras denna bebyggelse i två. En av dessa blir Ivö by och den andra Hovgården. Högst sannolikt är det gården med högre status som bryter sig ur bygemenskapen och skapar en egen storgård, dvs. Hovgården. Detta bör ha skett senast under slutet av 1100-talet med tanke på myntet från de arkeologiska undersökningarna av Hovgården (se ovan) (fig. 2–4).

Några andra uppgifter på kartan från 1721 kan vara intressanta att lyfta fram och dessa



Fig. 2. Den centrala delen av Ivö med enheterna Ivö kyrkby och Hovgården 1721. Emellan enheterna finns tofter och bebyggelseindikerande namn. Gränsen mellan enheterna är streckad. Norr är åt vänster.



Fig. 3. De markstycken på kartan från 1721 som är omnämnda i Lunds Stifts Landebok 1570. Norr är åt vänster.



Fig. 4. De markstycken på kartan från 1721 som tillhör Hovgården, men som ligger ägoblandade med, och är belägna inom, Ivö bys marker. Norr är åt vänster.



Fig. 5. Prästgårdens marker söder om kyrkbyn och Tegellyckan. Norr är åt vänster.

kan nyansera den historiska utvecklingen på ön. Ca 3,5 km norr om Hovgården, strax norr om Ljungen, finns en vik som benämnes »Lim ung Sanden» 1721 och »Lim ugn Sanden» 1745 (Akt 11-kia-2). Limugnar är kalkugnar där man brände kalksten för att tillverka kalkbruk. Detta blev ett nytt inslag från 1000-talet och framåt i Sydsandinavien, när man började att uppföra murade byggnader. Detta skall ses i förhållande till det område som finns söder om kyrkan, och väster om Kyrkeviken, som benämnes »Tegel Lyckan» (fig. 5). Tydligt har man varit självförsörjande på ön med både kalkbruk och tegel. Kanske speglar detta förhållanden ner i 1200-tal med byggnation av kyrkan och den stora hallen vid Hovgården, och dessutom valvslagningen i Biskopskällaren. Intressant är också att runt »Tegel Lyckan» finns flera större områden som tillhör gård nr 16, prästgården. Detta är relativt stora, oregelbundna områden, vars struktur starkt avviker från byns annars strikt reglerade åkerstycken med långsmala tegar. Inom dessa områden ligger kyrkan, Ursulas källa och en humlegård. Utgjorde dessa markområden, tillsammans med »Tegel Lyckan» ursprungligen ett sammanhängande område som låg under prästgården, dvs kyrkan. Ett av dessa områ-

den benämnes »Toften» och skulle kunna vara det område som tas upp i Landeboken. Det visar på ytterligare kyrkligt ägande på ön, och nu på den västra sidan av Kyrkeviken. Ytterligare en uppgift från kartan kan man ta fasta på. På den sydvästra delen av ön finns det ett relativt stort markområde som går under namnet »Muncka Lyckan». Tankarna går kanske främst till Bäckaskog och klostret där. Visar detta att munkarna ägde marker på Ivö, eller hade rätt till att nyttja dem? Det finns egentligen inga säkra belägg för att Ivö har legat under Bäckaskogs kloster under medeltiden (Christensen & Pettersson 1994; Kockum 2006:39ff).

Ivös tidiga historia – ett tolkningsförsök

Med alla dessa uppgifter kan man skissa en historia om Ivö, inte bara under Andreas Sunesens tid, utan under en längre tid. För att nyansera denna historia kan det vara på sin plats att också diskutera en rad andra källor, främst från närområdet. Att ön varit bebodd under yngre stenålder, bronsålder och den äldre delen av järnåldern är klart dokumenterat genom fynd och fornlämningar.

Vikingatiden är väl representerad på Ivö och flera högklassiga fynd vittnar om rikedom och ett brett kontaktnät. Det är troligt att det sitter en stormannasläkt där. Denna har säkerligen bott på en gård bland flera andra i en by. Var dessa gårdar legat är svårare att bestämma med utgångspunkt av det arkeologiska fyndmaterialet. Inga av fynden har någon exaktare fyndplats och inga arkeologiska undersökningar har givit lämningar från perioden. Vanligtvis låg gårdarna glest i dessa byar och strukturen var därmed en helt annan än den samlade bystruktur som möter oss på kartor från sent 1600-tal och framåt (som exempelvis Ivö 1721). En högst trolig gissning är att denna by låg på »Tofterna» och inom områdena med höga fosfatvärden och -stadnamn som nämndes ovan, och således mellan Ivö och Hovgården. Kanske är detta den »Gamle bye» som omnämnes i slutet av 1500-talet. Vid någon tidpunkt splittras denna by i två enheter, Ivö by och Hovgården. Markerna på den gamla byplatsen delas upp på de två nya enheterna. Här kan den ägoblandning som vi ser på kartan från 1721 ha uppstått. Den splittrade ägostrukturen kan ha sin grund i olika överenskommelser och kanske oenighet. Frågan är bara när detta sker. Det är uppenbarligen inte under Andreas Sunesens tid, utan tidigare, vilket också indikeras av ett 1100-talsmynt från Hovgården. Det är inte känt när kyrkan kommer i besittning av mark på Ivö. Genom källorna vet vi att stora markområden i nordöstra Skåne doneras av kungen till kyrkan från 1085 och fram i 1200-tal (André 1983). Ivö finns inte med bland dessa donationer, men ändå är det betydande delar av ön som kom att ligga under kyrkan enligt Landeboken 1570. Ej heller vet vi om någon ur frälset ägt mark där under tidig medeltid. Eftersom en högre ständsbebyggelse uppkommer på Hovgården kan det vara den gamla vikinga-

tida/tidigmedeltida storgården som flyttar dit och blir säte för en storman, okänt vem. Sedermera, troligen under 1100-talet, uppförs Biskopskällaren i sitt första stadium som en del av ett större byggnadskomplex. Olssons ideer om att Biskopskällaren primärt uppfördes som en kastal förefaller inte särskilt troliga. Olsson jämför med kärntornet i Lindholmens borg, men detta har grundmurar som 2,1 m breda och nästan 3 gånger så tjocka som de i Biskopskällaren (Olsson 1957; Ödman 2002:50 och 102). Det är svårt att se att Biskopskällarens murar skulle kunna bära en kastal i flera våningar. Dessutom skulle de lågt sittande ljusgluggarna ge en anfallare onödiga fördelar. Istället är det sannolikt att Biskopskällaren ursprungligen uppfördes för andra ändamål, och troligen i högst två våningar ovan mark. Har det funnits en kastal i anslutning till Biskopskällaren bör denna ha legat söder om Hovgården, på den kulle där det fanns en husgrund 1946 (se ovan). Detta hade varit mest gynnsamt ur försvarssynpunkt. Källare, eller försänkta rum, från tidig medeltid uppförda för profant bruk känner vi från Häglinge (RAÄ 70), Bjäresjö (RAÄ 31) och Färlöv (RAÄ 67). Hovgården kan ursprungligen ha varit den »Gamle byes gaard» som nämns på 1500-talet. Namnet Hovgården är först belagt 1624 (DAL). En parallell till detta är att Trolle-Ljungby hette Ljungby eller Ljungbygård fram till 1800-talet (DAL). Övriga gårdar från »Gamle bye» omlokaliseras troligen till Ivö by som under 1100-talet etableras på den plats vi känner från de tidigaste kartorna. Strax efter uppförs tegelkyrkan och initiativet till detta är troligen Andreas Sunesens, även om bönderna inte kan uteslutas.

År 1170 instiftades ett premonstratens-kloster i Vä av ärkebiskop Eskil i Lund (Danmarks Riges Breve 1:3:12 och 13; André 1985:187). Samtidigt bekräftade ärkebisko-

pen att klostret för dess försörjning, till evig tid, äger rättighet till kyrkan i Kiaby med dess tilliggande. Detta bekräftas åter 1182 under ärkebiskop Absalon, då kyrkan i Kiaby, kapellet i Kjuge och biskopstiondet från socknen överförs (Danmarks Riges Breve 1:3:96). Vad som innefattas i begreppet »tilliggande» är inte klart, men troligen omfattar det större delen av socknen. Ej heller vet vi säkert när ärkestiftet kommer i besittning av dessa områden. En stor del av Kiaby socken måste dock ha legat under ärkestiftet innan 1170. År 1213 brann klostret i Vä varefter det flyttade till Bäckaskog, där en första abbot omnämns 1241 (Kockum 2006:7). När klostret brann var Andreas Sunesen ärkebiskop. Klostret ägde redan mark i Kiaby och kunde säkert själv ta beslutet att flytta till Bäckaskog. Ändå kan man undra om Andreas Sunesen inte hade ett finger med i detta spel. Ivö ligger bara ett stenkast från Bäckaskog och kanske tas beslutet om flytten samtidigt som Andreas Sunesen flyttar till Ivö. Ville Andreas Sunesen skapa ett kristet centrum i området? Detta skall ses i ljuset av de många kyrkliga byggnader som finns i närområdet, dvs. Kiaby kyrka, Ivö kyrka, Bäckaskog, och kapellen i Kjuge, Barum och på Ivö. Till detta skall läggas heliga källor i Barum och på Ivö (Anglert 1986; se ovan).

Enligt ovan nämnda uppgifter bör stora delar av Ivö ha legat under ärkestiftet 1223 när Andreas Sunesen flyttade dit. Vilken omfattning och karaktär Hovgården hade vid denna tid vet vi ej, men det måste ha varit ett ganska omfattande komplex med åtminstone en stenbyggnad, Biskopskällaren. Anläggningen byggs nu om. Biskopskällaren slås med valv, och en 30 m lång hall i tegel tillfogas i väster som möjligen ersätter en tidigare byggnad. Den byggnad som löpt åt norr från Biskopskällaren vet vi inget om. Här bodde således Andreas Sunesen »som en

ensling i en källare de sista åren fram till sin död 1228, i tron att han var spetälsk». Detta är myten kring Andreas Sunesen men den får förbli en myt. Att han inte var spetälsk visste han säkert, vilket motsäger att han behövde leva isolerad på det sätt som spetälska levde på den tiden. Att han ändå valde att flytta dit måste ha haft andra orsaker. Han hade reumatism, ett felläkt benbrott och var en för tiden gammal man. Säkert hade också över 40 år i kalla kyrkor och inandning av rökelse gjort sitt. Dessutom hade han haft politiska motgångar. Som överhuvud för kyrkan i Danmark kunde han säkert själv påverka att han kunde dra sig tillbaks till Ivö. Kanske fanns det för oss okända omständigheter som gjorde att han kunde överta eller disponera Hovgården. Inte heller är det särskilt logiskt att han bodde i en källare. Andreas Sunesen var av Hvide-ätten och en av Danmarks absolut rikaste och mäktigaste personer. Han hade säkerligen de ekonomiska resurser som behövdes för att leva ett bekvämt liv med en hel stab av tjänare runt sig, sjukdomar och ålder till trots.

Det är uppenbart att det finns en påtaglig kyrklig närvaro på Ivö och att denna inte är helt okomplicerad. Andreas Sunesen äger eller disponerar de marker som tillhör Hovgården. Han äger eller disponerar dessutom enskilda tegar i ägoblandning med bönderna i Ivö by. Under Lunds stift ligger vidare ett antal markstycken i samma område. Det finns dock, med ett undantag, ingen överlappning mellan dessa och de förut nämnda. Kan detta bero på att det som låg under Hovgården ägs av Andreas Sunesen och inte ärkestiftet, och övergår i annan ägo efter hans död. Är det så att områdena efter ärkebiskopens död tillfaller kungen och att ön därmed omnämns i ö-listan i Kong Valdemars Jordebog 1231. Eller ägde kungen andra delar av ön? Ytterligare kyrklig närvaro ser vi i gård

16, prästgården, och det samlade markområdets söder om kyrkan. Detta bör ha legat under Lunds stift och möjligen är namnet »Toften» här, samma som nämns i landeboken. Här finns också både humlegård och tegelbruk, vilket visar på mera profana funktioner. Slutligen finns det en »Munkalycka» på den sydvästra delen av ön. Är denna disponerad av munkarna på Bäckaskog eller har den bara fått namnet genom sin närhet till klostret?

Andreas Sunesen dör 1228 och han hade förstås inga bröstarvingar, en celibatets förspråkare som han var. Därmed kan man undra vad som sker med Hovgården. Några kyrkliga potentater kom, vad vi vet, inte att sitta där senare under medeltiden. Däremot omnämns en »Per Langh aff Yffue øø» år 1501 (DAL). Denne Per Langh, eller Peder Lang, var fogde och hövitsman, men han bodde troligen inte på Ivö. Han ägde också gods i det övriga Danmark, på Bornholm och i Skåne, däribland Vollsjö och Öved (Raneke 1982–1985:465). Det är tveksamt om de som kom att bo på »Gamle byes gaard» hade resurser att underhålla byggnaderna. De var uppenbarligen fortfarande i bruk 1589 men i ruiner 1624. Efterhand kom Hovgårdens stenbyggnader troligen att ersättas av byggnader i trä, lera och halm på det sätt som bönderna byggde. Att tidigmedeltida storgårdar kom att läggas ner och falla i glömska visar exemplen i Bjäresjö och Färlöv. Ovan föreslås att Hovgården övergick i kunglig ägo, men detta kan förstås inte ledas i bevis. Enligt länsräkenskaperna för Åhus län 1532–1533 ligger 10 gårdar på Ivö under Åhus slott och ärkestiftet (Forslund 1996:27), dock osäkert vilka. År 1536 genomförs reformationen i Danmark och ärkestiftets markinnehav på Ivö föll under den danska kronan. Kyrkan blev en statskyrka och världsliga länsmän fick inflytande över stiftens ekonomi.

Vi vet att den danske kungen Fredrik II överläter »hele Ifvø» till Henrik Ramel på Bäckaskog 1584, och då var Ivö definitivt i kunglig ägo. Hovgården dyker inte upp i källorna förrän i slutet av 1500-talet, först som »Gamle byes gaard» och sedan som Hovgården 1624, och då ligger den i ruiner. I princip hela Ivö kom sedan att ligga under Bäckaskog (Gillberg 1767). Biskopskällaren omnämns 1624 (Tuneld 1934:158), 1667–68 (Tuneld 1960:52), 1690–93 (ibid.:138) och 1767 (Gillberg 1767). I källan från 1667–68 nämns bl.a. en gavel och att källaren brukas.

Post scriptum

Denna uppsats skall inte ses som en heltäckande bild av Ivös tidiga historia. Därtill är källmaterialet alltför ofullständigt. Den är däremot ett försök att lyfta fram olika källmaterial och undersöka hur dessa kan tolkas när det gäller öns utveckling. Den vill också påtala att vissa av myterna om ön bör förbli myter, även om de har sin givna plats i folktron kring Ivö.

Summary

*The hermit in the bishops cellar
– some contributions to the history of Ivö*

The island of Ivö in lake Ivö in north-eastern Scania, Sweden, is one of many islands which has become associated with myths. One of the most deep-rooted myths is about the archbishop of Lund, Andreas Sunesen, who lived there as a hermit in a cellar from 1224 until his death 1228, believing that he was leprous.

A closer examination of the sources concerning Ivö modifies the picture of the island considerably. Finds from the Viking Age indicate the presence of propertied groups and a manorial farm, and that farm was probably

transformed into a palatial estate (Hovgården) in the 12th century. The remains of the archbishop's cellar can still be seen there. At that time the island was made up of two different parts, i.e. the manorial estate and Ivö village with the church. In 1224 Andreas Sunesen moved to Ivö, and enlarged the farm and vaulted the cellar. After his death it is unknown what happened to Hovgården, but a nobleman, mentioned in the early 16th century, might have been the owner at that time. Later on Hovgården was divided into two farms.

Andreas Sunesen probably owned Hovgården and all of the land on the south-eastern part of the island. It is also obvious that both Andreas Sunesen and the episcopate of Lund owned land to the north of Hovgården, and these areas lay close to each other.

Looking beyond Ivö, it is obvious that there were many ecclesiastical institutions in the vicinity, the most famous of which was the monastery of Bäckaskog. It is possible that Andreas Sunesen was trying to create a Christian centre in north-eastern Scania.

Andreas Sunesen was old and ill in 1224, but he wasn't leprous as far as his skeletal remains concern. He was one of the wealthiest men in Denmark and most certainly possessed sufficient resources to spend his last years in comfort. The hermit in the bishop's cellar is of course a myth, and as such it has its given place in folkloristics..

Referenser

- Aakjær, S. 1926–1945. *Kong Valdemars Jordebog*. Bd. 1–3. København.
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 49. Lund.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, N° 13. Bonn/Malmö.
- Anglert, M. 1986. Medeltida kapell i Skåne – en första sammanställning. *Medeltiden och arkeologin*. Lund.
- Arrhenius, O. 1934. Fosfathalten i skånska jordar. *Sveriges Geologiska Undersökning. Årsbok*, 28 (1934). Stockholm.
- Brunius, C.G. 1850. *Skånes konsthistoria för medeltiden*. Lund.
- Buhrmann, G. 1684. *Karta över Skåne*. Reproducerad och tryckt vid Generalstabens litografiska anstalt. Stockholm 1969.
- Carlie, A. 1994. *På arkeologins bakgård. En bebyggelsearkeologisk undersökning i norra Skånes inland baserad på synliga gravar*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8° N° 22. Stockholm.
- Christensen, G. & Pettersson, M. 1994. Kung Frederik II:s gåvobrev på Bäckaskog till Henrik Ramel. *Handlingar angående Villands härads XXXX*. Kristianstad.
- Danmarks Riges Breve. 1. række 3. Bind. 1977. Under ledelse af Franz Blatt. Det Danske sprog- og litteraturselskab. København.
- Forslund, P.-O. 1996. Åhus län och dess gods. *Ale* 1996:3. Lund.
- Friis Johansen, K. 1912. Sølvs-katten fra Terslev. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. 1912. III. *Række*. Gyldendal. København.
- Gejrot, T. 1999. Spetälska eller reumatism? Om ärkebiskop Andreas Suneson och hans sjukdom. Föreningen Gamla Christianstad, Årsskrift. Kristianstad.
- Gillberg, J.L. 1767. *Historisk, Oekonomisk och Geographisk Beskrifning öfver Christianstads Län uti Hertigdömet Skåne*. Facsimilupplaga 1980. Lund.
- Herrlin, G. (red.). 1947. *Lunds stift i ord och bild*. Stockholm.
- Hårdh, B. 1976a. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen*. Acta Archaeologica Lundensia series terita in 8° minore, nr. 6. Bonn/Lund.
- Hårdh, B. 1976b. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia series prima in 4°, nr. 6. Bonn/Lund.
- Kockum, J. 2006. Saltus Sanctæ Mariæ. Bäckaskogs kloster – arkeologiska undersökningar under ett halvt sekel. *Regionmuseet Kristianstad Rapport* 2006:42. Kristianstad.
- Lunds Stifts Landebok I–III. 1950–65. Utg. Ljunggren, K.G. & Ejder, B. Skånsk senmedeltid och renässans 4–6. Lund.
- Nerman, B 1935. Die Völkerwanderungszeit Gotlands. *Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien*. Stockholm
- Olrik, H. 1887–1905. Sunesen, Anders. Bricka, C.F. (red.). *Dansk Biografisk Lexikon XVI* (1902). København. <http://runeberg.org/dbl/16/0587.html>

- Olsson, H. 1957. »Biskopskällaren» på Ivö – en ombyggd kastal? *Skånes hembygdsförbunds årsbok*. *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624*. 1934. Tuneld, J. (utg.). Lund.
- Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690*. 1960. Tuneld, J. (utg.). Lund.
- Raneke, J. 1982–1985. *Svenska medeltidsvapen I–III*. Lund.
- Richter, H. 1930. *Cartographia Scanensis*. De första förarbetena till en kartläggning av de skånska provinserna 1589. Nelson, H. (red.). *Svensk Geografisk Årsbok* 1930. Lund.
- Rydbeck, M. 1943. *Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor*. Acta Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis XXXV. Lund.
- Rydbeck, O. 1926. Ärkebiskop Andreas Sunessons grav i Lunds domkyrka: en undersökning / av Otto Rydbeck ; under medverkan av Carl M. Fürst och Agnes Branting. Gleerup. Lund.
- Strömberg, M. 1961a. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Textband*. Acta Archaeologica Lundensia series in 4° N° 4. Malmö.
- Strömberg, M. 1961b. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Katalog und Tafeln*, Acta Archaeologica Lundensia series in 4° N° 4. Malmö.
- von Heijne, C. 2004. *Särpräglat. Vikingatida och tidig-medeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800–1130)*. Stockholm Studies in Archaeology 31. Stockholm.
- Ödman, A. 2002. *Borgar i Skåne*. Historiska Media. Lund.

Förkortningar/internetreferenser

- DAL-Skånska ortnamn, Dialekt- och ortnamnsarkivet.
<http://dal2.isof.se/beb/sokharad.aspx>
- Lantmäteristyrelsens arkiv. Lantmäteriet, Gävle.
<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>
- LKM-Kulturen i Lund
- RAÄ-FMIS, Fornsök
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>
- SHM – Statens historiska museum i Stockholm

Månglerskor, nipperhandlerskor och klädmäklare 1846–1865

Av Elisabeth Reuterswärd

l:e arkivarie fil.dr

Villkoren för kvinnor sysselsatta inom vissa nu bortglömda yrken, nämligen månglerskor, nipperhandlerskor och klädmäklare, förändrades påtagligt i mitten av 1800-talet. Deras förhållanden ska här närmare studeras. Det rör sig om en begränsad studie baserad på de förteckningar över handlare som städerna var skyldiga att årligen skicka till kommerskollegiums kammarkontor. Sådana förteckningar hade städerna upprättat och skickat till Kommerskollegium ända sedan 1740-talet. Det var dock först från och med 1847 och till och med 1864 som årsberättelserna redovisade de kvinnor som var sysselsatta som månglerskor, nipperhandlerskor och klädmäklare. Från och med 1865 upphör registreringen av de tre ovannämnda yrkena. All handel redovisas därefter som gross- respektive minuthandel. Kommerskollegiums arkiv förvaras hos Riksarkivet och fabriksberättelserna samt årsberättelserna finns numera tillgängliga på internet till och med 1890. Primärkällorna finns bevarade i respektive stads arkiv. När handel blev tillåten på landsbygden ingick även den i ovannämnda arkiv. Från och med 1888 registrerades alla handlare i det nya Handelsregistret som är tillgängligt i tryckt form. Litteraturen om månglerskor är fortfarande sparsam. Christine Bladh har skrivit om månglerskor i Stockholm under perioden 1819–1846.¹ Hon ger även intressanta uppgifter om mångleriet under 1700-talet. Solveig Fagerlund har skildrat handlerskornas villkor i Helsingborg under perioden 1680–1709.²

Inledning

I mitten av 1800-talet styrdes städernas och landsbygdens handel fortfarande av medeltida lagar trots att samhället hade förändrats i grunden. Städernas borgare hade emellertid i princip fortfarande kvar privilegiet till all köpenskap, med några få undantag. Den ursprungliga avsikten med det privilegiet var att trygga städernas försörjning av livsmedel och samtidigt garantera att stadsborna i sin tur fick avsättning för varor de själva producerade. Dessutom var all handel och allt hantverk inom staden strängt reglerad av borgerskapet. Endast den som beviljats burskap i staden hade rätt att bedriva handel och det innebar att den presumtive köpmannen först måste söka burskap. Om någon av stadens borgare ansåg sin egen verksamhet vara

hotad kunde han begära att ansökan avslogs. Den sökande måste dessutom kunna lämna borgen för sin andel av stadens utskyllder under de sex närmast följande åren. Änkor efter avlidna borgare kunde få rätt att fortsätta driva makens verksamhet. Dessa änkors köpenskap kommer dock inte att behandlas här.

På landsbygden var all köpenskap förbjuden inom tre mils omkrets från närmaste stad. Bönderna måste resa in till staden för att där sälja sina varor. Köpmän från staden fick alltså inte resa ut på landet för att köpa eller sälja sina varor där. Handel med hästar, hudar och slaktboskap undantogs från regeln om landsköp. Bönder fick avyttra sina produkter hos varandra men mer än så var inte tillåtet.

Myndigheterna var medvetna om att de gamla reglerna för handel hade blivit otidsenliga men det dröjde till 1846 innan t.ex. skråväsendet avskaffades. Vissa förändringar skedde också inom rätten att handla inom staden 1846. Den viktigaste förändringen dröjde emellertid till 1864 års författningar om utvidgad näringsfrihet.

Gårdfarihandel

Gårdfarihandel ska inte förväxlas med ovanstående typer av handel trots att även den påminde om mångleri. Den ägde emellertid rum på landsbygden där kunden uppsöktes av försäljare från annan ort. Rätten till gårdfarihandel var ursprungligen ett särskilt privilegium för allmoge och borgare i Sjuhäradabygden men även annan allmoge, främst från Dalarna. I gränsområdet mellan Småland och Skåne bedrev allmogen också en halvt olaglig avyttring av egen och andras slöjd. Gårdfarihandel omfattade inte handel med blommor, livsmedel, fisk eller annan småhandel vid dörr.³

Frimarknader hölls på landsbygden och i städer vid vissa få tillfällen om året. Där hade alla rätt att både sälja och köpa.

Mångleri

Idag är det många som inte känner till vad mångleri bestod av. Ordet är på väg att försvinna ur det nutida språket. I Bibeln talas det t.ex. inte längre om »månglarna i templet». Nu står det i stället att Jesus »drev ut alla som sålde och köpte där». Mångleri har emellertid gamla anor och kan härledas ur latinets »mango», köpman. Enligt Hellquist användes »mango» främst för att beteckna en slavhandlare. Ordet lär ha kommit till Skandinavien via Hansan som i sin tur förvärvat ordet genom romarnas handel med bl.a. germaner.⁴

Mångleri i Sverige under 1700- och 1800-talet betecknade andrahands detaljhandel i mycket begränsad skala. Ingen fick mångla utan att först ha sökt tillstånd från stadens myndigheter. Månglerskan köpte sina varor från den säljare som fört in dem till staden från landsbygden. Det finns många författningar där månglerskor varnas för att göra förköp på landsbygden. Det var nästan uteslutande ett kvinnligt yrke under 1800-talet. Månglerskan var alltså en egen företagare och arbetade normalt utomhus på gator och torg. En stor del av handeln i gamla städer ägde rum på stadens torg där de bättre ställda försäljarna hyrde bodar. Övriga försäljare satt eller stod på torget med sina varor i korgar omkring sig. Det gällde de flesta månglerskor. I en kategori för sig var de kringvandrande månglerskorna som sålde från korgar de bar på, medan de utropade sina varor längs gator och gränder.

De lokala myndigheterna, magistraten i de större städerna, bestämde även vilket sortiment varje månglerska hade rätt att föra. Det kunde gälla varor som de själva tillverkat, såsom korv, bröd eller bakelser. De flesta månglerskor sålde emellertid frukt, rotfrukter, grönsaker, ägg, höns, med mera som hade förts in från landsbygden, samt fisk från hamnarna. I Stockholm, enligt 1760 års förordning, kunde till och med smågrisar yngre än sex veckor ingå i månglerskans sortiment. Enligt andra 1700-tals förordningar var det möjligt för en månglerska att även sälja varor som idag tillhör lyxkonsumtion, såsom importerade frukter, blötfisk, ostron, hummer, kräftor, nötter, trädgårdsfrukter och »gröna kryddor som nyttjas okokta men egentligen inte brukas i matlagning».⁵

Kram- och nipperhandlerskor

Kramhandel har i likhet med mångleri ett mycket gammalt ursprung. Hellquist spårar

det ända tillbaka till sanskrit och dess benämning för det tälttak som den körande köpmannen spänt över sin vagn. Benämningen har nått de nordiska länderna via handel med norra Europa. Nipperhandlerskor förde delvis samma sortiment som kramhandlare. Enligt Svenska Akademiens ordbok finns belägg för att ordet nipper började användas i Sverige i början av 1700-talet och betydde då nätt, fin. Det kom alltså senare i bruk än kram och kramhandel men dess ursprung är dunkelt.

Enligt en författning 1839 fick en nipperhandlerskas sortiment bestå av all slags tråd och garn, silke, fruntimmers- och barnstrumpor, fransar, band, snören, uddar, galoner, artificiella blommor, handskar, nålar, symönster, huvudbonader för fruntimmer och barn, kragar, snörliv, snörlivsben, halsdukar, schaletter och schalar samt allt till fruntimmersprydnader hörande kram, såsom hals- och armband, örhängen av sten och äkta metaller, pärlor, blomster och cheniller. I sortimentet fick även ingå hårduk, broderduk och kattuner.⁶ En del av dessa varor såldes av gårdfarihandlare på landsbygden. I städerna var det nipperhandlerskorna som skötte den hanteringen, eftersom varorna vände sig till en kvinnlig kundkrets. Sortimentet var betydligt dyrare än de livsmedel som månglerskorna sålde och krävde därför ett visst kapital. I regel tillhörde nipperhandlerskorna borgarklassen under 1800-talet.

Klädmäkleri

Klädmäkleri låg också utanför den handel som krävde burskap. Klädmäklare köpte och sålde begagnade kläder. Yrkesbeteckningen klädmäklerska förekom redan på 1600-talet. Många stadsbor och lantbor var för fattiga för att ha råd med nya kläder. Avlidnas klädesplagg var därför också värda pengar, hur slitna de än var, och det som arvingarna inte

ville ha kunde auktioneras bort eller säljas till en klädmäklare. Både män och kvinnor ägnade sig åt klädmäkleri.

Regler för månglerskor i huvudstaden

I Stockholm reglerades månglerskors köpen- skap i detalj i en förordning daterad 17 september 1760.⁷ Liknande regler gällde även i Danmark och antagligen, åtminstone delvis, i övriga svenska städer. Alla från landsorten inkommande varor skulle först föras till stadens torg eller hamnar för att säljas där av inkommande bönder. Om det var en månglerska som köpte varan av lantmannen på annan plats än torget eller i förekommande fall hamnen, förlorade hon varan och måste betala 10 daler silvermynt i böter. Särskilda uppsyningsmän bevakade all handel i staden.

Ingen fick mångla utan att först ha sökt skriftligt tillstånd från stadens myndigheter, i Stockholm handelskollegiet, i övriga städer magistraten. I samband med tillståndet fick månglerskan ett eget ordningsnummer som även fanns tryckt på den särskilda månglerskebricka som hon måste bära väl synlig på sin högra arm när hon idkade sin handel.

Ingen ogift kvinna eller arbetsför man fick tillstånd att mångla med undantag för den som var vanför och oförmögen till annat arbete. Mångleriet var därmed reserverat för gifta kvinnor och det gällde i teorin fram till 1846 men i praktiken fram till 1863. Om någon ogift kvinna eller arbetsför karl ertappades med mångleri skulle den personen enligt ovannämnda förordning häktas och sättas på spinnhuset att arbeta ett halvt år eller längre!

I Stockholm beslöt myndigheterna vilken plats månglerskan fick utöva sitt arbete på. Hon betalade en avgift för detta. Det var t.ex. dyrare att mångla på ett torg än längs gator och gränder. Hon kunde välja mellan att vara sittande eller kringvandrande. En »sittande»



Månglerska sittande i den typiska »stolen», en itusågad tunna på Kornhamnstorg i Stockholm.

kunde hyra en så kallad månglerske-stol av staden. Dessa stolar hade ett mycket karaktäristiskt utseende. Stolen såg ut som en stor utsågad tunna, där man sparat ryggstödet och en kant nertill samt lagt en sits på den kanten där kvinnorna satt. Utrymmet under och framför sitsen kunde fyllas med halm vari kvinnorna kunde sätta sina fötter som skydd mot kylan vintertid.⁸ De gående månglerskorna vandrade längs gatorna och tillkännagav genom utrop vad de hade att sälja. De fick gå in i hus bara om de blivit inkallade. De fick inte heller sälja varor medan de satt en stund för att vila sig. Flera månglerskor fick inte sitta i en skock tillsammans när de vilade. Varje gång en månglerska bröt mot någon av reglerna ökades bötesbeloppet med 10 daler silvermynt. Om hon inte hade råd att betala fick hon plikta med kroppen, dvs utstå spöstraff.

Ovanstående regler gällde mer eller mindre fram till 1846. Det är vid den tidpunkten min studie av förhållandena i Skåne, Halland och Blekinge börjar.

Samhällets syn på kvinnans respektive mannens roll

Enligt den samhällssyn som fortfarande var vanlig en bra bit in på 1900-talet, var det mannen som hade ansvar för familjens försörjning. Kvinnan stod alltid under mannens förmyndarskap, först faderns och därefter den äkta makens. Endast om hon blev änka fick hon möjlighet att råda över sig själv. Under 1800-talet sjönk äktenskapsfrekvensen. Ett växande antal kvinnor i alla samhällsklasser gifte sig inte. De måste också försörjas på något sätt. Kvinnor på landsbygden flyttade in i städerna. Lagstiftarna utgick från att dessa omyndiga kvinnor ingick i någon annans hushåll och där arbetade för husbonden eller husmodern. I städerna var detta emellertid inte en lösning för alla.

Äktenskapet löste inte heller alla försörjningsproblem. Den äkta mannens inkomster var ofta för små. Han kunde bli sjuk eller skada sig så att han blev oförmögen till arbete. Missbruk kunde också påverka försörjningsförmågan. Många män i städerna måste dra sig fram med tillfälliga arbeten och det fanns inget skydd i form av pensioner eller annat understöd än fattigvården. Giftnor måste också arbeta för brödfödan och det hade de gjort under alla århundraden, dock inte som egna företagare. Det är i detta sammanhang som månglerskorna, nipperhandlerskorna och klädmånglerskorna hör hemma.

Vilket rykte hade månglerskorna?

Christine Bladh undersökte samtida litteratur och press för att ta reda på hur man såg på månglerskor i Stockholm. Resultatet var att en del uppfattade dessa kvinnor som väderbitna, barska men samtidigt givmilda mot behövande. De sågs som idogt arbetande med möjlighet att förbättra sin ställning i

samhället. Journalister i tidningar som bevakade rättegångar skrev nedlåtande om månglerskor som stod inför skranket anklagade för slagsmål eller fylleri.⁹ I Bladhs egna undersökningar fann hon att månglerskor sällan begått svåra brott såsom t ex stöld. Vanligaste brottet gällde någon av de regler som styrde deras handel. Det fanns inget som talade för att månglerskor betraktades som sämre människor.

Vilka möjligheter hade kvinnor att själva bedriva handel 1847?

1846 års författning klargjorde vilket slags handel kvinnor kunde få rätt att idka. Det rörde sig inte om en ovillkorlig rätt vilket framgår av följande:

Välfredade kvinnor, som förete betyg om försvarlig kristendomskunskap, vare oförhindrade att i stad idka nipperhandel, klädmäkleri, mångleri, tobakshandel samt försäljning av så kallat nålstolskram,¹⁰ med villkor för ogifta kvinnor att de blivit myndiga förklarade, och för gifta, att deras män lämnat samtycke och för deras förbindelser ansvara.¹¹

Den ogifta kvinnan behövde därmed inte längre vara vanför, men hon måste ha blivit förklarad myndig och det var endast konungen som kunde bevilja det. Handeln gällde fortfarande det begränsade sortimentet.

I Stockholm fanns 1 002 månglerskor, nipperhandlerskor och kramhandlerskor registrerade hos Kommerskollegium år 1847. I Skåne, Halland och Blekinge var de kvinnor som handlade utan burskap betydligt färre men det berodde i första hand på att städerna var mindre. De två största 1847 var Karlskrona med 11 104 invånare och Malmö med 10 643. I det följande ska kvinnorna inom de berörda brancherna i främst Lund och Malmö men också i några residensstäder utöver Malmö undersökas.

I Karlskrona förekom inga månglerskor, nipperhandlerskor eller klädmäklare. Det

gällde även alla övriga städer i Blekinge. All handel i Blekinge var således reserverad för männen. I Malmö fanns däremot 55 månglerskor, åtta nipperhandlerskor och tre klädmäklerskor. Detta kan sättas i relation till 123 män som bedrev minuthandel i Malmö. I Lund fanns också månglerskor 1847. Trots att staden inte hade fler invånare än 6 300 fanns bland dem 17 månglerskor, tre nipperhandlerskor och fyra klädmäklerskor. Samtidigt fanns där 36 minuthandlare med burskap. Nästan hälften av handlarna i Lund var alltså kvinnor. I Halland saknades månglerskor helt och hållet.

År 1850 märks en liten förändring. I Karlskrona hade tillkommit fyra månglerskor och fyra nipperhandlerskor. I Kristianstad fanns inga månglerskor 1847 men en kvinna hade fått tillstånd 1850 enligt den nya förordningen. Det var en änka som handlade med smide. Förmodligen övertog hon verksamheten efter den avlidne maken. I Halmstad hade endast två handlerskor tillkommit 1850. I Laholm fanns flera kvinnor som stickade strumpor, tröjor och andra varor på beställning av »Boråshandlare» som enligt landshövdingens femårsberättelse betalade dem en låg lön men sedan sålde varorna vidare i länet för en god förtjänst.¹² De fanns emellertid inte registrerade i de förteckningar som skickats till Kommerskollegium. De var alltså inte egna företagare utan arbetade för lön.

Någon större revolution inträffade alltså inte för kvinnorna i de mindre städerna de närmaste åren efter 1846. Fattigdomen var betydande i alla de ovan berörda städerna. Enligt landshövdingeämbetets femårsberättelser i Skåne, Halland och Blekinge rådde lågkonjunktur i flera av de sydsvenska städerna. Landsbygdens bönder och torpare konkurrerade förmodligen ut månglerskorna. Så var det t ex i Karlskrona. Handeln i Malmö sades dock blomstra och där fanns en marknad kvar för månglerskorna.

Jag har tolkat avsaknaden på månglerskor i de minsta städerna som ett bevis för att det inte fanns behov av dem där. De inkommande bönderna eller andra som hade något att sälja behövde inga mellanhänder inom stadens tullar utan sålde allt de själva hade med sig.

Kravet på myndighet som hinder för handel

En ogift kvinna måste ha blivit förklarad myndig innan hon kunde komma ifråga som månglerska. Det blev enklare 1858 då kvinnan kunde söka hos den lokala myndigheten istället för direkt till Kungl. Maj:t. Från och med 1863 blev alla ogifta kvinnor automatiskt myndiga under förutsättning att de fyllt 25 år. Män blev automatiskt myndiga vid 21 års ålder enligt 1734 års lag.

De gifta kvinnorna förblev beroende av sina makar ända tills 1921. Deras situation förbättrades emellertid 1874 då de fick förfoganderätt över den egendom de förde med sig in i äktenskapet som enskild egendom enligt äktenskapsord samt över de inkomster de förvärvade genom eget arbete.¹³

I och med att de automatiskt förklarades myndiga 1863 kan man förvänta sig att fler ogifta kvinnor började mångla. Så blev fallet i de flesta städer. I Malmö började 16 ogifta men myndigförklarade kvinnor idka mångleri, klädmäkleri och nipperhandel år 1864. Hälften av de ogifta var nipperhandlerskor. Hela mängden av kvinnor i de nämnda yrkena i Malmö uppgick då till 14 klädmäklerskor, 86 månglerskor 32 nipperhandlerskor, en försäljerska av nålstolskram och en tobakshandlerska. Tobakshandel var också öppen för kvinnor.

I Karlskrona började kvinnorna göra sig gällande efter 1863. År 1864 fanns 10 månglerskor och 19 nipperhandlerskor där. Endast 2 av månglerskorna var ogifta och 3 av nip-

perhandlerskorna. I Halmstad fanns fortfarande inga månglerskor men 5 nipperhandlerskor varav en var gift, en änka och de tre övriga var ogifta.

I Kristianstad hade invånarantalet ökat till 6400 men där fanns fortfarande inga månglerskor 1864. Däremot hade två nipperhandlerskor etablerat sig varav den ena var ogift. Båda hade råd att hålla sig med biträden. Det samma gällde två kvinnor som sålde nålstolskram. De var båda ogifta.

Om man vågar dra någon slutsats över huvudtaget utifrån detta begränsade material är det den, att mångleri inte var ett yrke för vare sig gifta eller ogifta kvinnor i små städer. Konkurrensen från de inkommande försäljarna från landsbygden var för stor. Det var endast de dyrare varor som nipperhandlerskor och försäljare av nålkram tillhåll som lönade sig. En annan tolkning kan vara att borgarna inte ville ge ogifta kvinnor tillstånd till mångleri därför att kvinnorna behövdes som pigor istället.

Nipperhandel och klädmäkleri mest lönsamt

Nipperhandeln var den mest lönsamma under hela undersökningsperioden. Eftersom en del av varorna var dyrbara kunde endast kvinnor med tillgång till kapital ägna sig åt det yrket. Bouppteckningar efter nipperhandlerskor innehöll i flera fall en betydande förmögenhet.¹⁴ Dessa kvinnor hade ofta varit ogifta även före 1863.

Även klädmäkleri kunde löna sig. Det fanns tydligen en stor efterfrågan på begagnade kläder. Jag har använt mig av uppgifter om den bevilning kvinnorna erlade varje år för att bedöma hur framgångsrika de var. En annan indikator på framgång var om de hade råd att anställa biträden. Det var färre klädmånglerskor som använde biträden jämfört med nipperhandlarskan.

Både nipperhandlerskor och klädmäklare blev ibland försatta i konkurs även om det inte var vanligt. Det hände aldrig månglerskorna. Jag har endast skummat genom Landsarkivets i Lund register över konkursakter, men tror att mitt antagande är korrekt. Månglerskornas rörelse var så liten att den inte blev belånad till skillnad från de övriga. Den som inte har skulder blir inte försatt i konkurs.

Månglerskan Anna Greta Holst i Lund

Anna Greta Holst var en av de månglerskor som arbetade i Lund från och med 1847 till och med 1864. Hon kan ha börjat tidigare och även fortsatt efter 1864. Anna Greta Holst behövde sin makes samtycke och det fick hon. Pastorsämbetet intygade att hennes vandell var god. Hennes ansökan tillsammans med de nödvändiga bilagorna finns bevarad i Lunds rådhusrätt och magistrats arkiv.¹⁵

Anna Greta Holst var 55 år gammal när magistraten den 30 augusti 1847 beviljade henne tillstånd att idka mångleri på allmän försäljningsplats i Lund. Åldern tyder på att hon även före den nya förordningen kan ha varit månglerska. Ansökan hade kostat 4 riksdaler vilket var mycket pengar på den tiden. Beloppet motsvarade betalning för lika lång arbetstid som 9 400 kronor år 2015 mätt med löneindex för en manlig industriarbetare eller hantlangare.¹⁶ Så mycket hade inte de fattigaste i samhället råd att betala.

Hon var född i Lund den 19 juni 1792 utom äktenskapet och hade arbetat som piga både i Lund och i Särslövs socken utanför Lund. Där mötte hon en timmergesäll Nils Lundborg. Även han var född utom äktenskapet. De gifte sig i Särslöv år 1813 då hon var 21 år gammal. Samma år flyttade de till Lund där deras första barn föddes några månader senare. Det var det första barnet av nio varav alla nådde vuxen ålder.

I husförhörlängderna finns inga uppgifter registrerade om Anna Gretas mångleri. Det ingick inte i pastorsämbetets uppdrag att registrera kvinnornas yrken utan endast deras civilstånd. Ogifta kvinnor benämndes som pigor och gifta kvinnor som hustrur respektive änkor. Barnmorskor utgjorde ett undantag. Att Anna Greta var gift är också typiskt eftersom det länge var ett krav. Det var inte heller ovanligt att en kvinna började mångla först vid 55 års ålder och som redan nämnts tror jag att hon kan ha börjat något tidigare. Christine Bladh noterade att mångleri inte var ett tillfälligt yrke utan att de flesta arbetade i många år inom det. Hon fann att det var ovanligt att någon yngre än 20 år ansökte om rätt att mångla. De flesta kvinnor var mellan 30 och 49 år gamla vid tillståndsgivningen. Hon fann även kvinnor som började mångla först vid 60 års ålder. De var inte många men de var fler än de riktigt unga.

Det var inte heller ovanligt att månglerskan hade barn. I Bladhs studie hade 56 av månglerskorna år 1819 barn som var fem år eller yngre. Motsvarande tal 1839 var 52 kvinnor med barn under 5 år. Alla dessa kvinnor var gifta eller änkor. Att månglerskan hade så många som nio barn var mindre vanligt bland de månglerskor vars öden jag studerat.

Anna Greta och hennes make hade lyckats förvärva ett eget hus i Lund på 1830-talet. Ingen av dem hade kunnat ärva fastigheten eftersom utomäktenskapliga barn inte hade rätt till arv. Byggnaden var stor nog för att rymma alla nio barnen samt ett par lokaler som de hyrde ut åt hantverkare.

År 1851 avled emellertid maken Nils Lundborg, 63 år gammal. Han blev aldrig mästare. Anna Greta kvarstår som månglerska 1864 då förordningen om utvidgad näringsfrihet utfärdades. Hon var då 72 år gammal. Hon bodde kvar i fastigheten nr 46 A, dvs Lilla Algatan 11 i Krafts rote, till sin död

1874, 82 år gammal. Då hade alla barnen gift sig och flyttat hemifrån, bland annat till Köpenhamn och till Stockholm. Flera av dem hade blivit mästare inom sina yrken. Några hade blivit ägare till fabriker. Av allt att döma hade föräldrarna lyckats ge dem en bra start i livet.

Varken Anna Greta eller Nils Lundborg var födda med en silversked i munnen. De tillhörde emellertid inte de fattigaste i samhället. Båda bör ha varit fullt arbetsföra åtminstone under så många år att de kunnat köpa en egen fastighet. Hennes arbete som månglerska var säkerligen viktigt för deras framgångar. Det de åstadkommit var resultatet av deras eget arbete.

Nipperhandlarskor i Lund

Charlotta Kullberg, född Hederstjärna, var gift med hovpredikanten Adolf Kullberg i Gråmanstorp när hon år 1834 endast 30 år gammal blev änka med tre små barn varav den äldste var två år gammal och den yngste född 11 dagar efter faderns död. Skulderna var större än tillgångarna. Änkan fick sitta i orubbat bo ett år efter makens död. Hon tog sig emellertid samman och flyttade med barnen, en ogift syster, en mamsell och en piga till Lund. Där lyckades hon få ihop tillräckligt stort kapital för att öppna en liten nipperhandel. Barnpassningen var ordnad tack vare att hon kunnat behålla pigan och mamsellen. Jag har inte undersökt Lunds magistrats arkiv för att utröna när hon startade sin butik men det bör ha varit före 1847 då hon finns registrerad i Kommerskollegiums förteckning över handlande i Lund. Hennes butik var den mest lönsamma bland kvinnornas. År 1863 var hon den näst mest framgångsrika av alla handlare i Lund, inklusive männen. Hon hade då råd att anställa fyra biträden, samtliga kvinnor, och gav i beviljning 80 riksdaler. Hon måste ha utgjort en

formidabel konkurrent till de övriga nipperhandlarskorna i Lund.

År 1847 var det bara tre kvinnor som bedrev nipperhandel, varav änkan Kullberg var den ena, samt de två systrarna Liljewalch som ägde den andra. 1860 hade de blivit nio och 1864 var de 13 stycken. Dessutom fanns två kvinnor som sålde nålstolskram. Endast fem av dem betalade skatt övriga var befriade.

Förklaringen till Charlotta Kullbergs framgång var naturligtvis att hon hade ett sortiment som tilltalade en stor och relativt penningstark kundkrets. Bland hennes kunder fanns många av Lunds borgare men även ståndspersoner från andra orter och städer. Detta framgår av hennes bouppteckning vari man även får en inblick i det sortiment hon saluförde.¹⁷

Charlotta Kullbergs handel betecknades som nipperhandel i den officiella statistiken men dess sortiment omfattade långt mer och år 1877 liknade den nästan vad vi skulle kalla en stormarknad. Där fanns allt från möbелtyger, gardintyger, klänningstyger, kapptyger samt bolsterväv, allt tillverkat i många olika slag av kvaliteter som såldes per aln. Till detta kom en mängd olika slags band, fransar, tofsar, möbelsnören och rosetter. Man kunde även köpa färdiga broderade gardiner, spetsgardiner och tyllgardiner. Färdiga klädesplagg fanns också, såsom silkesstrumpor i flera olika färger, barnstrumpor, silkesvantar, bomullsvantar, barnmössor, kappor, regnkappor, beduinkappor, yllekappor, vita balkkappor, kofter, jackor, balkklänningar, mollklänningar, sitskjolar, underkjolar, korsetter, donnamaria flor, tyllflor, spetsar, kragar, löskragar, manschetter, schalar och schalletter, morgon mössor och små krinoliner. Tandborstar, nagelborstar och kammar fanns också till salu. Mer oväntat var att hon även sålde glasögon, resväskor, portföljer, dockhuvuden, blyertspennor, schackspel och

Förteckning över månglerskor i Lund 1847.

297.

*Förteckning för de Gärsmor i Lunds Stad
för år 1847 som stått den 7 & 8 af Månadsk Örnin.
den af den 22 December 1846 tillhör till Handel.*

	Widwif Huswif	Widwif Huswif	Summa Huswif	Summa Huswif
<i>Klädmäklare:</i>				
* Hustru Christina Sundahn	1			
* dito Karina Jöns Dotter	1			
* dito Anna Pers Dotter	1			
* dito Elsa Wetterström	1	4		
<i>Mångleri:</i>				
* Hustru Anna Anders Dotter	1			
* Hustru Maria Ebbes Dotter	1			
* Hustru Anna Greta Holst	1			
* dito Maria Jöns Dotter	1			
* Hustru Johanna Jöns Dotter	1			
* Hustru Johanna Jöns Dotter	1			
* dito Karina Jöns Dotter	1			
* dito Beata Rnute Dotter	1			
* dito Elsa Mäns dotter	1			
* dito Bengta Mäns dotter	1			
* dito Elsa Mäns dotter Jön	1			
* dito Elsa Catharina Malinström	1			
* dito Cecilia Pers dotter	1			
* dito Johanna Pers Dotter	1			
* dito Johanna Jönström	1			
* dito Anna Trull Dotter	1			
* dito Gunilla Wettergren	1	17		
<i>Nipperhandel:</i>				
Hustru Kullberg	1	1	2	20
Mamsellorn Lefwalsch b. v. t.	1	1	2	15
Summa		22	2	35
		V	V	V

Skattdirektor

gummigaloscher, gummiytterkängor, barn-galoscher, paraplyer, parasoller, papperslyk-tor och porträttramar. Jag hade gärna velat stiga in i hennes butik för att se och känna på alltsamman! Den låg vid Stortorget, nära den byggnad som nu hyser Gleerups bokhandel, i fastigheten 206 i Drottens rote.

Varulagrets värde uppskattades till 40 520 riksdaler specie 1877. Den summan motsvarar vad man idag kan köpa av varor och tjänster för 8 600 000 kronor. Behållningen i hennes bouppteckning uppgick till 97 414

riksdaler specie, vilket motsvarar ca 20,7 miljoner i dagens penningvärde.¹⁸ En nipper-handlerska kunde nå långt med ett välutveck-lat affärssinne och de rätta kontakterna.

Klädmäklerskan

Johanna Carolina Damm

Klädmäklerskorna var färre än månglerskor-na och ingen av dem blev så framgångsrika som nipperhandlerskorna. De arbetade inte heller lika länge inom klädmäklariet. Ingen

av dem hade råd att anställa ett biträde. Flera av dem betecknades då och då som utfattiga i Kommerskollegiums förteckningar. Det är lätt att få uppfattningen att klädmäklerskorna tillhörde en helt annan samhällsklass än nipperhandlerskorna. Så behövde emellertid inte vara fallet.

En av dessa var Johanna Caroline Damm, född 1820 i Borås. Vid 23 års ålder ingick hon äktenskap med den 27 år gamla sadelmakarmästaren Fredrik Ferdinand Florman i Kristianstad den 27 oktober 1843. Paret flyttade till Malmö 1845. Tydligen behövdes ytterligare bidrag till försörjningen ty Johanna Carolina började arbeta som klädmäklerska redan 1849 trots att hennes tre barn var små. Den yngsta flickan var knappt ett år gammal. Sadelmakare Florman avled endast 36 år gammal i en olyckshändelse 1852. Hustrun var gravid och lämnades ensam med tre små barn och födde sedan det fjärde sex månader efter makens död. Hon fortsatte med kläd-mångleriet.

Vid den tidpunkten fanns det endast två andra kvinnor i Malmö som konkurrerade om kunderna. Johanna Carolina hade inte tillgång till någon piga i sitt hushåll och det äldsta barnet var bara 8 år gammalt när fadern dog. År 1853 noterades i förteckningen över klädmäklerskor att hon var utfattig. Följande år blev hennes situation bättre och inget nämns om fattigdom. Johanna Carolina hade den 3 november 1854 ingått ett nytt äktenskap med verkmästaren Gülich Olsson. Hon hann föda två barn i detta gifte innan han avled, 51 år gammal 1862-09-30.

Nu skulle man kunna tro att hennes situation hade blivit värre än någonsin förr men så blev det inte. Gülich Olsson var relativt väl-situerad och Johanna Carolina ärvde en betydlig summa. Inte nog med det, 1864 avled hennes förre makes ogifta syster Elisabeth Florman som också lämnade en stor summa pengar till Johanna Carolina och hennes barn

i det första äktenskapet. Med denna nya goda ekonomi lämnade Johanna Carolina Malmö och bosatte sig i Stockholm. Den äldsta sonen hade redan innan dess hunnit utbilda sig till veterinär och blivit anställd som regementsveterinär i Malmö.

Skenet kan bedra om man enbart utnyttjar ett begränsat antal källor. Det har inte varit möjligt att hitta uppgifter om Johanna Carolinas ursprung. Bouppteckningarna efter hennes makar tyder på att hon hörde hemma i relativt välsituerade kretsar och att kläd-mångleri var en sysselsättning som en kvinna i hennes ställning kunde ägna sig åt.

Borgarnas monopol över handeln upphörde 1864

I och med att förordningen angående utvidgad näringsfrihet 1864 trädde i kraft förändrades villkoren för all handel. Det blev tillåtet för både män och kvinnor att idka handel, fabriksrörelse, hantverk eller annan hantering samt att till utrikes ort införa varor. Det stod även var och en fritt att föra sina varor för köp eller försäljning till och från alla orter i Sverige. Varulagret i nipperhandlerskornas bouppteckningar visar att de utnyttjade möjligheten att importera varor från Paris, Berlin, Hamburg förutom svenska städer såsom Göteborg och Stockholm.

Handelsbodarna kunde i fortsättningen anläggas på landsbygden såväl som i staden. Städerna upphörde samtidigt att registrera kvinnors handel separat från de burspråksägande männens. Nu uppstår frågan om klädmäklarna, månglerskorna och nipperhandlerskorna upphörde med sin verksamhet eller om dess utövarer lyckades bli minuthandlare istället. Jag har undersökt vad som hände i Malmö under åren 1864 samt 1865.

År 1864 hade ännu inte den nya lagstiftningen trätt i kraft utan månglerskorna och övriga som saknade burskap registrerades

fortfarande separat från minuthandlarna. Dessa kvinnor var då i Malmö 134 stycken inklusive klädmäklerskor och nipperhandlarskor. 1865 finns månglerskorna inte längre kvar i registret till skillnad från de övriga.

Resultatet av de nya förordningarna 1863 och 1864

De flesta månglerskor i Malmö var gifta kvinnor trots att ogifta kvinnor var myndiga sedan 1863. Endast två av alla dessa handelsidkerskor hade något biträde. Antalet män som bedrev gross- respektive minuthandel 1864 uppgick till 159. Bland minuthandlarna fanns 7 änkor.

Frågan är nu om de kvinnor som saknat burskap 1864 fortsatte som minuthandlarskor när yrket stod öppet för alla från och med 1865. Frågan är inte lätt besvarad eftersom reglerna för registreringen i kommerskollegiums årsberättelser ändrades när den

utvidgade näringsfriheten trädde i kraft. Endast handlare som bokförde sina transaktioner hade rätt att införas i handelsregistret. Gifta kvinnor måste fortfarande ha makens tillstånd för att bedriva handel överhuvudtaget. Dessutom måste maken visa att han var kunnig i samma rörelse. I annat fall fick hustrun inte det önskade tillståndet.

De handlande männen i Malmö 1865 var 178 och de assisterades av 120 biträden. Kvinnorna var 147 och assisterades av endast 2 biträden. Det framgår inte av registren över handlare vilken typ av minuthandel det gällde. Det är möjligt att identifiera en del av de före detta nipperhandlarskorna och klädmäklerskorna bland minuthandlarna. Jag har trots många försök inte hittat någon av månglerskorna i Kommerskollegii årsberättelser efter 1864. Anledningen bör vara att de hade rätt att fortsätta med mångleriet trots att de inte bokförde sina räkenskaper.

I 1864 års förordning angående utvidgad



Torghandel på Mårtenstorget i Lund omkring sekelskiftet 1900.

näringsfrihet, § 11 stadgas att »envar, vare sig i stad eller på landet, medgivet att, utan anmälan eller tillstånd till salu kringföra livsförnödenheter, jordbruks- och ladugårdsprodukter samt alster av inhemsk husslöjd». Månglerskor slapp alltså ansöka om rätten att mångla om de höll sig till de ovannämnda varorna. En följdförfattning 1893 förbjöd dem att saluföra färdiggjorda manskläder och fruntimmerskappor. Klädmäkleri hörde därför i fortsättningen till minuthandeln.

Nipperhandlerskorna var de som bäst klarade övergången till minuthandel. De var redan tidigare vana vid att föra de räkenskapsböcker som krävdes för att få tillstånd att bedriva minuthandel så väl som grosshandel. Ett sådant krav hade aldrig ställts på månglerskorna. Ett fåtal klädmäklerskor förmådde också ta sig in i minuthandlarnas led.

Månglerskorna upphörde alltså inte att finnas utan de slapp bara att registreras i Kommerskollegiums årsberättelser och från och med 1888 i det nya handelsregistret. Verksamheten var för liten. Ett fåtal finns registrerade i folkräkningarna från och med 1880 och en bra bit in på 1900-talet. Det beror på att pastorsämbetet i några få församlingar har registrerat dem som månglerskor i kyrkobokföringen på vars uppgifter folkräkningarna hade baserats.

Avslutning

Månglerskans eller månglarens verksamhet har aldrig upphört trots att den inte finns med i statistiken över handel. De finns kvar på städernas torg och andra platser där marknader förekommer. Handeln är fortfarande reglerad så till vida att de måste följa de regler som de lokala myndigheterna upprättat för torg- och gatuförsäljning. Torgen fylls av män och kvinnor som saluför blommor, frukter, grönsaker, rotfrukter och nötter. Städernas invånare tycker om att göra sina inköp

där. De enda ambulerande försäljare man möter på gatorna brukar vara barn som säljer majblommor. En modern variant är tex glassbilen som stannar med jämna mellanrum längs stadens gator och signalerar till de kringboende att nu finns det glass att köpa. Det har också blivit mycket populärt att köpa begagnade kläder i så kallade secondhand butiker. Slutligen kan man nämna de talrikt förekommande mer eller mindre fasta loppmarknaderna

Mångleriet fortsätter alltså men benämns nu torghandel som bedrivs på helt andra villkor.

Summary

This article explores how changes in the legislation regulating trade in cities effected women making a living as fruit- and vegetable mongers, sellers of eggs, poultry and such like products on markets and streets in the towns of southern Sweden. The situation of women trading small wares and women buying and selling second-hand clothing during the same period are also part of this study. Until a change in the statutes concerning commerce 1864 all trade was concentrated to towns. Trade in rural areas was forbidden by law. Women were not allowed to trade in towns unless they could obtain special permission. They were only allowed to buy and sell on conditions which did not pose any threat to the businesses and trades conducted by the burghers.

Noter

¹ Bladh, Christine, Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846. Stockholm 1992.

² Fagerlund, Solveig, Handel och Vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709. Malmö 2002.

³ Se Rosander, Gösta, Gårdfarihandel i Norden, 1980.

⁴ Hellquist, Elof, Svensk etymologisk ordbok. Lund 1970.

⁵ Årstrycket 17 september 1760, Kongl. Maj:ts brev angående gatuköp och olaga handel samt förköp och mångleri, jemte de för vederbörande utfärdade taxors nogare efterlevnad.

⁶ SFS 1839 november 19, Kommerskollegii kungörelse, angående deras handelsfrihet som med behörigt tillstånd här i riket idka nipperhandel.

⁷ Årstrycket 17 sept 1760, Kongl. Maj:ts brev angående gatuköp och olaga handel samt förköp och mångleri jemte de för vederbörande utfärdade taxors nogare efterlevnad.

⁸ Bladh, s 72–73.

⁹ Bladh, s 58–59, 147–165.

¹⁰ Nålkräm en beteckning för sybehörsartiklar.

¹¹ SFS 1846, 22 december. Handelsordning, av Kongl. Maj:t fastställd.

¹² Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Halmstads län till Kongl. Maj:t i underdåninghet afgifne embetsberättelse för åren 1842, 1843, 1844, 1845, 1846 och 1847. Stockholm 1851, s. 36.

¹³ SFS 11 dec 1874, ändring i 8 kap. 1 §, 9 kap. 1 § och 11 kap. 6 § Giftermålsbalken.

¹⁴ Nipperhandlerskan Charlotta Kullbergs bouppteckning i Lunds rådhusrätts och magistrats arkiv, serie FIIa:89, s 225. Landsarkivet i Lund.

¹⁵ Rådhusrätten och magistraten i Lund, serie G, Handlingar rörande handel och näringar.

¹⁶ Prisomräknare från medeltiden till 2100. www.historia.se/jamforelsepris.htm

¹⁷ Nipperhandlerskan Charlotta Kullbergs bouppteckning i Lunds rådhusrätts och magistrats arkiv, serie FIIa:89, s 225. Landsarkivet i Lund.

¹⁸ Prisomräknare från medeltiden till 2100, tillgänglig på www.historia.se/jamforelsepris.htm

Källor och litteraturförteckning

Otryckt material

Riksarkivet

Kommerskollegium, kammarkontoret, serie Da3 Årsberättelser fabriker, städerna (Halmstad, Karlskrona, Kristianstad, Lund och Malmö) 1847 – 1863

Kommerskollegium, kammarkontoret, serie Db1 Årsberättelser handlande och hantverkare, städerna (Halmstad, Karlskrona, Kristianstad, Lund och Malmö) 1864 – 1870.

Landsarkivet i Lund

Lund, Rådhusrätten/magistratsens arkiv,

Serie GV:7 Handel och näringar, Förteckning över näringsidkare vilka utan att äga burskap erhållit vederbörligt tillstånd att i Lunds stad idka hantverk m.m.

Serie FIIa: 63 nr 65, FIIa:89 nr 225, bouppteckningar.

Serie FIII, konkursakter.

Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv

Malmö stadsarkivet

Malmö, Caroli församlings kyrkoarkiv,

Malmö Sankt Petri kyrkoarkiv,

Rådhusrätten i Malmö, FIIa:95 bouppteckningar.

Tryckta källor

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Blekinge län embetsberättelse för åren 1842–1847. Stockholm 1851.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Halmstad län embetsberättelser för åren 1842–1847. Stockholm 1851.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Kristianstad län embetsberättelse för åren 1842–1847. Stockholm 1851.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Malmöhus län embetsberättelse för åren 1842–1847 uti Malmöhus län.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser uti Blekinge län, åren 1861–1865, Stockholm 1867.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser uti Halmstad län, åren 1861–1865, Stockholm 1867.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser uti Kristianstad län, åren 1861–1865, Stockholm 1867.

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser uti Malmöhus län, åren 1861–1865, Stockholm.

Svensk författningssamling.

Årstrycket, förordningar.

Litteratur

Bladh, Christine, Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846. Stockholm 1992.

Fagerlund, Solveig, Handel och Vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709. Malmö 2002.

Hellquist, Elof, Svensk etymologisk ordbok. Lund 1970.

Rosander, Gösta, Gårdfarihandel i Norden. 1980.



Höganäs – kulturhistoriskt aktivt

På senare tid har Höganäs gång på gång låtit tala om sig som producent av värdefull historia kring såväl den egna staden som Kullabygden och även hela Skåne. De som i främsta hand ligger i frontlinjen i denna kulturella exponering är äkta paret Caroline och Henrik Ranby. Ale uppmärksammade i häfte 1 år 2012 ambitionen hos den unga staden Höganäs, när man gav ut sin stadshistoria del 1. För drygt ett år sedan kom andra delen av detta verk betitlat »Kullahalvön mellan istid och kommunreformer». Redaktören och författaren till flera kapitel i boken, stadsantikvarien Henrik Ranby, utreder tillsammans med sina medförfattare på mer än 500 sidor historien om Höganäs omland. I tiden sammanfaller denna utgivning med nya stadshistoriska verk för Lund (se Ale nr 1 2013) och senast Kristiansad (se Ales temanummer om Kristianstad nr 2 2014) Därtill har både Malmö, genom antologin »Malmö 1914», och Ystad, genom »Ystads historia i kartor» med Gert Jeppsson som huvudförfattare, under det senaste året fått sina respektive städers historia berikad.

Åter till Höganäs. I slutet av 2014 gav Caroline Ranby ut sin imposanta bok »Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år». Inte alla av Skånes ca 450 kyrkor är medtagna., utan ett femtiotal har

genom talrika bilder fått illustrera de olika tidsepokerna som hon byggnadshistoriskt indelar kyrkorna i. Ytterligare ett hundratal är deskriptivt behandlade.

Samma författare har skrivit inledning och texter till ett arbete inom fotokonst, med temat kulturhistorisk dokumentation, »Kongl. Hoffotograf Peter P. Lundh».

Ranby har bland fotografens 6500 bilder från 1886–1939 valt ut 250 stycken för att visa olika genrer och kulturmiljöer i Kullabygden. Bilderna på de ursprungliga glasplåtarna har digitaliserats och finns tillgängliga i en bilddatabas, något som flera ämnesdiscipliner kan få nytta av, då många bilder har en kulturhistorisk räckvidd utanför Höganäsområdet.

De anmälda böckerna

- Höganäs historia. Del 2, Kullahalvön mellan istid och kommunreformer, red. Henrik Ranby. Höganäs 2013.
- Kongl. Hoffotograf Peter P. Lundh. Det bästa ljus och nutidens bästa instrumenter. Text Caroline Ranby, Höganäs Museum och Höganäs Bokhandel & Förlag 2013.
- Malmö 1914 – en stad inför språnget till det moderna, red. Roger Johansson och Göran Larsson. Malmö 2013.
- Ranby, Caroline. Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år. Lund 2014.
- Ystads historia i kartor. En resa under 600 år. Ystads fornminnesförening, Ystadiana 2013.

Gert Jeppsson
Redaktör för Ale

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornrunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund. E-post: gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2015, 250 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Fil.dr Bengt Söderberg, Lund, ordf., universitetslektor Björn Magnusson Staaf, Lund, v.ordf., fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., fil.dr Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil.dr Kerstin Arcadius, Malmö, professor Lars Berggren, Lund, docent Karl Bergman, Karlskrona, fil.dr Solveig Fagerlund, Viken, professor Tomas Germundsson, Lund, antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby, museichef Per Karsten, Lund, landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund, universitetslektor Jens Lerbom, Halmstad, fil.dr Johan Lundin, Malmö, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, kultur- miljödirektör Mats Riddersporre, Malmö, professor Sten Skansjö, Lund, fil.dr Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

STEN VEDI

Henrik Ramel till Bäckaskog som Polonius och
Danmark som skådeplats i Hamlet

I

BERTIL HELGESSON

Enslingen i Biskopskällaren – några bidrag till Ivös historia

14

ELISABETH REUTERSWÄRD

Månglerskor, nipperhandlerskor och klädmäklare 1846–1865

27

Aktuellt om antikvariskt

Höganäs – kulturhistoriskt aktivt

40

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.